

Margerita Szulińska, Ewa Popławska-Bukało, Anna Marconi-Betka

ZABYTKI POWIATU PIASECZYŃSKIEGO

Powiat Piaseczyński

KRAJOWY OŚRODEK BADAŃ i DOKUMENTACJI ZABYTKÓW
Dział Badań i Dokumentacji Zabytków Warszawy i Mazowsza

Piaseczno-Warszawa 2006

Wydawca

Starostwo Powiatowe w Piasecznie
ul. Chyliczkowska 14, 05-500 Piaseczno, tel. (022) 757 20 51
e-mail: starostwo@piaseczno.pl, www.piaseczno.pl

Opracowanie wydawnictwa

Dział Badań i Dokumentacji Zabytków Warszawy i Mazowsza
ul. Szwoleżerów 9, 00464 Warszawa, tel. (022) 628 48 41
e-mail: mazowsze@kobidz.pl, www.kobidz.pl

Autorzy zdjęć

Arch. Powiatu Piaseczyńskiego: Mariusz Kujaszewski, Stanisław Hofman
Fot. KOBiDZ: Margerita Szulińska, Ewa Popławska-Bukało, Anna Marconi-Betka
Arch. KOBiDZ: Paweł Kobek
Agencja Regraf : Plan zał. Kalwaryjskiego

Opracowanie graficzne, skład i łamanie

Anita Wesołowska, Piotr Berezowski

Druk

CCS Druk Sp. z o.o. Oddział Warszawa
ul. Grzybowska 16/22,00-132 Warszawa

ISBN

83-924933-0-3
978-83-924933-0-3

Wprowadzenie

Zabytki stanowią istotny element naszego otoczenia - szeroko rozumianego krajobrazu. Pojęcie krajobrazu kulturowego zostało zdefiniowane w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 r., jako „przestrzeń historycznie ukształtowana przez człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”. Zabytki są zatem materialnym śladem działalności człowieka, wyrazem jego światopoglądu oraz potrzeb estetycznych kształtowania własnej przestrzeni w epoce, w której zostały wytworzone. Świadcząc o naszym dziedzictwie, kulturze i historii, są niezbędne do kształtowania świadomości narodowej i społecznej. Zmiany zachodzące w krajobrazie kulturowym na przestrzeni dziejów, będące następstwem rozwoju gospodarczego, a zwłaszcza uwarunkowań politycznych, które przyniosły tym ziemiom wiele wyniszczających wojen, sprawiły, że każdy zachowany z dawnych czasów element przestrzeni posiada duże znaczenie dla tożsamości miejsca.

Zachowanie zabytków w krajobrazie jest jednym z wiodących elementów współczesnej polityki przestrzennej i zagospodarowania terenu, opierających się na zasadach zrównoważonego rozwoju, zakładającego ochronę dziedzictwa kulturowego jako jeden z priorytetów. Dlatego niezmiernie ważnym zadaniem dla lokalnych samorządów i społeczności danego terenu, jest podjęcie wszelkich działań zmierzających do odpowiedniego zachowania zabytków oraz ich ekspozycji w terenie. Punktem wyjścia jest rozpoznanie charakteru krajobrazu kulturowego oraz poszczególnych zabytków, udokumentowanie istniejącego zasobu oraz objęcie go należną ochroną wynikającą z rejestru zabytków lub zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Niniejsza publikacja pełni rolę informatora poświęconego zabytkom architektury i urbanistyki zachowanym w granicach powiatu piaseczyńskiego. Powstała na zlecenie Starostwa Powiatowego w Piasecznie w ramach pełnionych przez samorząd powiatowy zadań związanych z popularyzacją wiedzy o zabytkach. Koncepcja publikacji oraz zawarte w niej teksty są autorstwa specjalistów z Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, powstały

w porozumieniu z Mazowieckim Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków. Materiał merytoryczny został przygotowany w oparciu o istniejącą dokumentację historyczno-konserwatorską, publikacje oraz analizy terenowe przeprowadzone w okresie od lipca do października 2006 r.

Zadaniem publikacji jest przekazanie czytelnikowi informacji o zachowanym dziedzictwie kulturowym powiatu piaseczyńskiego, jego cechach i wartości, rejestrze zabytków oraz zasadach postępowania właścicieli i użytkowników zabytkowych obiektów w świetle obowiązującego prawodawstwa.

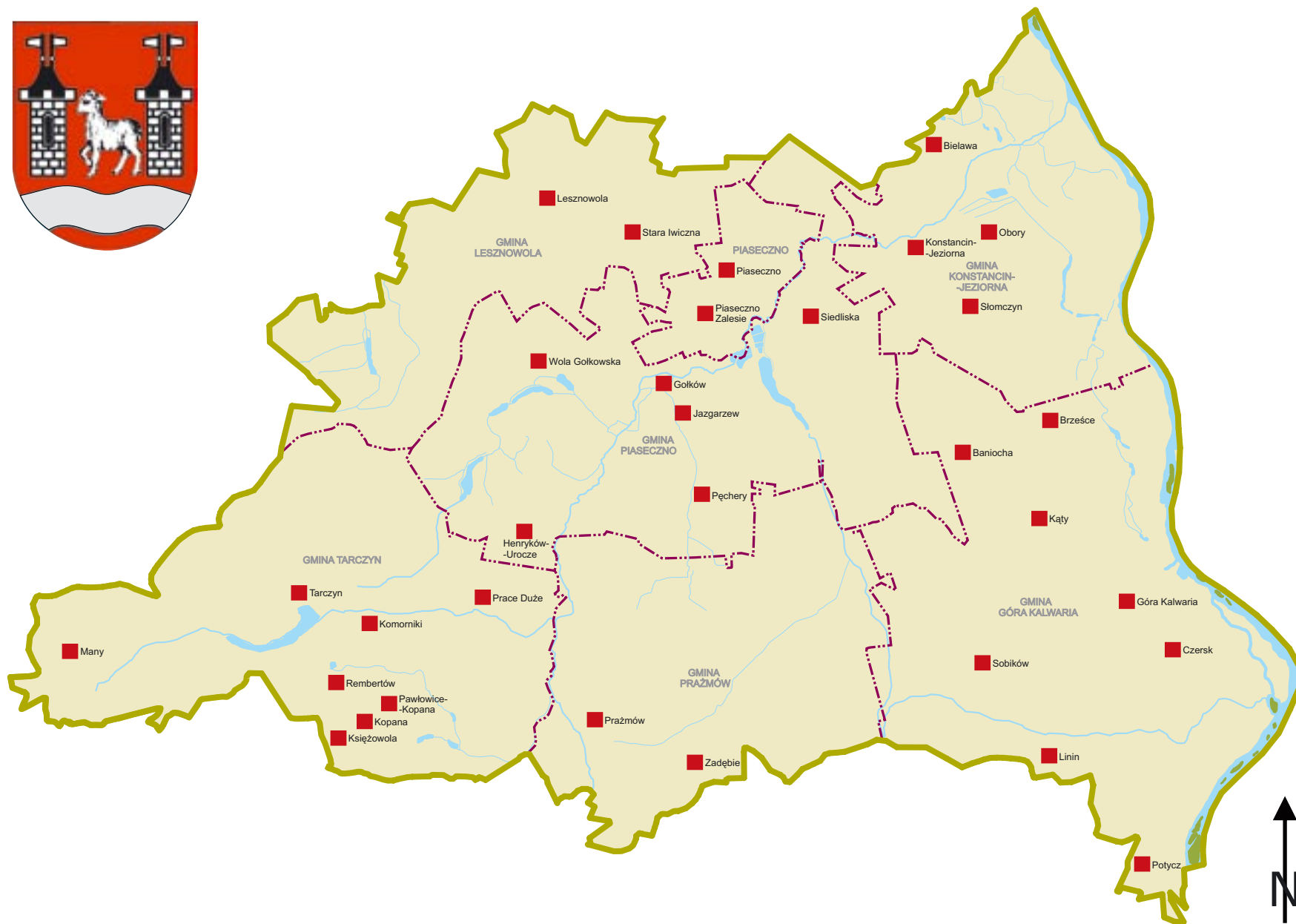
Dla swobodnego korzystania z materiału całość została podzielona na dwie wyróżnione kolorowym marginesem części, w których znajdziemy:

Cz. I – Ogólna charakterystyka zabytków powiatu piaseczyńskiego – informacje o zabytkach pod kątem chronologicznym powstawania danych obiektów w podziale na kategorie oraz analizę charakterystycznych zespołów urbanistycznych i występujących grup zabytków;

Cz. II – Tabelaryczny spis zabytków nieruchomych – architektury i urbanistyki wpisanych do rejestru zabytków – podstawowe dane tj. adres, nr rejestru, krótki opis informacyjny oraz uwagi uwzględniające obecny stan zachowania;

Na końcu znajdziemy również podstawy prawne ochrony zabytków, omówienie form ochrony, obowiązujące definicje i terminologię oraz wymogi dotyczące działań w stosunku do zabytków.

Margerita Szulińska
Kierownik Działu Badań i Dokumentacji
Zabytków Warszawy i Mazowsza

■ Miasta i miejscowości powiatu, w których znajdują się obiekty wpisane do rejestru zabytków.

Ogólna charakterystyka zabytków powiatu piaseczyńskiego

Powiat piaseczyński, położony na obszarze historycznego Mazowsza Czerskiego, charakteryzują zabytki architektury i urbanistyki powstałe w różnym czasie. Zabytki architektury reprezentują wszystkie style architektoniczne, od gotyckiego począwszy. Obok tych powszechnie znanych i wpisanych do rejestru zabytków są liczne jeszcze, mimo zniszczeń i przekształceń, obiekty budownictwa małomiasteczkowego i wiejskiego. Nie wyróżniają się wysokim poziomem artystycznym czy architektonicznym, ale świadczą o tradycji regionalnej, o tożsamości obszarów, na których występują.

Stara Iwiczna – kościół p.w. Zestania Ducha Świętego. Fot. Archiwum Starostwa Piaseczyńskiego.

Nieliczne zachowane obiekty dowodzą o współistnieniu na tym terenie różnych narodowości, kultur i wyznań, i tak np. Góra Kalwaria – nazywana *Ger* lub *Gur*, w poł. XIX w. była znanym ośrodkiem chasydizmu na terenie Mazowsza, a Stara i Nowa Iwiczna – nazywane *Alt Ilvesheim* i *Neu Ilvesheim* powstały w latach 1801 – 1806 w wyniku zasiedlania dawnych dóbr królewskich osadnikami niemieckimi wyznania ewangelickiego.

Spośród miejscowości o zabytkowych układach urbanistycznych na terenie powiatu piaseczyńskiego, na szczególną uwagę zasługują trzy: Czersk, Góra Kalwaria i Konstancin. Reprezentują one odmienne typy założeń przestrzennych powstałe w różnym czasie i złożone ze związanych ze sobą charakterystycznych elementów: rozplanowania, zabudowy, układu terenu i krajobrazu. Szczegółowe granice tych założeń zostały określone w decyzjach wpisu do rejestru zabytków.

Najstarszą metrykę posiada Czersk, który zachował w zasadzie bez zmian średniowieczne rozplanowanie miasta z rynkiem i siatką ulic oraz zamkiem. Góra Kalwaria to miasto o oryginalnym planie, wzorowanym na wyobrażeniach Jerozolimy, założone w 2 poł. XVII w. Natomiast Konstancin-Jeziorna jest przykładem miejscowości letniskowo – uzdrowskiej, powstałej na przełomie XIX i XX w., wzorującej się na popularnej w ówczesnych czasach idei miasta-ogrodu.

Rozwiązania urbanistyczne w innych miastach np. Piasecznie czy Tarczynie składają się z przeciętego dawnymi traktami handlowymi rynku, którego jedną z pierzei wyznacza kościół, będący dominującym elementem kompozycji. Nie prezentują one jednak tak cennych walorów przestrzennych jak Czersk lub Góra Kalwaria i nie zostały objęte ścisłą ochroną konserwatorską.

Na obszarze powiatu znajdujemy różne typy budowli sakralnych i świeckich występujące zarówno w zespołach, jak i pojedynczo. Najbardziej reprezentacyjną i najliczniejszą grupę stanowią **zabytki sakralne**. Należą do nich świątynie wyznania rzymskokatolickiego, klasztory, kaplice i kapliczki, związane z tym budownictwem dzwonnice, plebanie oraz cmentarze wyznaniowe. Wyjątkami są kaplica ewangelicka przy „Tabicie” oraz kaplica metodystów „Emaus” na terenie ośrodka „Warfieldowo” w Konstancinie-Jeziornie, z lat 1920-24, projektu arch. Tadeusza Zielińskiego.

Tarczyn – kościół p.w. św. Mikołaja. Fot. Archiwum Starostwa Piaseczyńskiego.

Najstarszym rodowodem może poszczycić się kościół p.w. św. Mikołaja w Tarczynie zbudowany w XV lub na początku XVI w. Pomimo przebudowy w XVII w. zachował swój pierwotny gotycki charakter. Podobnie jak kościół p.w. św. Anny w Piasecznie jest niewielką, orientowaną, jednonawową świątynią. Kościół piaseczyński wyróżnia się dodatkowo bryłą opiętą charakterystycznymi okrągłymi w narożach szkarpami.

Rozkwit architektury sakralnej na terenie powiatu piaseczyńskiego przypada na okres baroku. Z tego czasu pochodzą świątynie w Górze Kalwarii, fundacji bpa Stefana Wierzbowskiego. Wyjątkowe miejsce zajmują zwłaszcza: kościół p.w. Opatrzności Bożej (tzw. Wiczernik), kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego (zwany Dommem Piłata przebudowany w XVIII w). Należą do ocalałych elementów zabudowy dawnej drogi kalwaryjskiej. Jedyny klasztor za-

Szkarpa – pionowy element konstrukcyjny w postaci filara przyściennego o boku zewnętrznym ukośnie ściętym lub uskokowym, stosowany przede wszystkim w architekturze gotyckiej, w celu wzmocnienia ściany budynku oraz przenoszenia ciężaru sklepienia budowli na podłoże.

Góra Kalwaria – kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP. Fot. KOBiDZ.

chowany na omawianym obszarze znajduje się w zespole przy kościele p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP również w Górze Kalwarii. Całość jest późną realizacją zakonu bernardynów, zbudowaną w latach 1755-59 wg projektu włoskiego architekta – Jakuba Fontany.

Interesującym przykładem XVIII w. barokowej architektury sakralnej jest kaplica pw. św. Antoniego w Górze Kalwarii oraz kościół parafialny p.w. św. Zygmunta w Słomczynie: trójnawowy, bazylikowy z regencyjnym ołtarzem głównym, przeniesionym tu z warszawskiego kościoła pijarów. Przy kościele stoi neoklasycystyczna dzwonnica, podobnie jak inne (np. ta przy kościele w Tarczynie) o planie kwadratu.

W XVIII w. prowadzone były przebudowy w duchu baroku wcześniej powstałych świątyń np. kościoła św. Anny w Piasecznie, kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Górze Kalwarii. Schyłek XVIII w. nie przyniósł zasadniczych zmian w ilości budowli sakralnych na terenie powiatu. Pewne ożywienie budownictwa nastąpiło w początku XIX w., z tego okresu pochodzi kościół p.w. Przemienienia Pańskiego w Czarsku.

Osobną grupę obiektów sakralnych stanowią kościoły w stylu historyzmu, wzniesione w końcu XIX i na początku XX w. Dominują popularne w tym czasie formy architektury neogotyckiej. Najokazalsze świątynie w tym stylu wznosił Józef Pius Dziekoński. Jeden z kościołów projektu właśnie tego architekta powstał w Konstancii-

Konstancin – Jeziorna, ul. Piłsudskiego 54 – kościół p.w. Wniebowzięcia NMP. Fot. KOBiDZ.

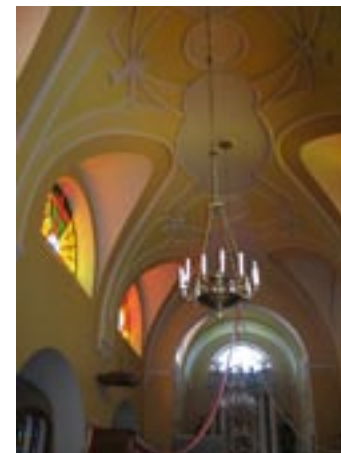

Konstancin – Jeziorna, ul. Jaworskiego 1a – kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, ul. Kościelna 16 – kościół p.w. MB Anielskiej. Fot. KOBiDZ.

nie-Jeziornie. Jest nim niewielka świątynia p.w. Wniebowzięcia NMP, która odbiega swoimi gabarytami od innych monumentalnych realizacji tego autora. Pozostałe świątynie Konstancina-Jeziorny również należą do przykładów architektury neogotyckiej, lecz zaprojektowali je inni równie znani architekci: kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP – Hugon Kudera, a kościół p.w. MB Anielskiej – Bronisław Brochwicz-Rogóyski. Obie budowle, choć różnej wielkości, są bardzo malownicze i zgrabnie wkomponowane w otaczający krajobraz. Wyróżniają je wysokie wieże zwieńczone strzelistymi iglicami. Kościół zaprojektowany przez Brochwicza został później, kilka lat przed wybuchem II wojny światowej, rozbudowany. Dodano mu dwie boczne nawy i zmieniono fasadę. Innymi jeszcze przykładami budowli sakralnych z tego czasu są: neogotycki kościół Zesłania Ducha Świętego w Starej Iwicznej (pierwotnie zbór kościoła ewangelicko-augsburskiego) oraz kościół p.w. św. Wawrzyńca Męczennika w Jazgarzewie, zaprojektowany przez Konstantego Jakimowicza w stylu neobarokowym. Powstanie pierwszego z wymienionych związane było z osiedlaniem się na tym terenie kolonistów niemieckich w początkach XIX w. Zbór wzniesiony w latach 1893-98, wg planów budowniczego Możdżeńskiego, zachował po przejściu przez parafię rzymskokatolicką swoją wcześniejszą bryłę i plan. Nie usunięto charakterystycznych wewnętrznych galerii, natomiast zgodnie z katolickimi przepisami liturgicznymi zmieniono wyposażenie wnętrza.

Jazgarzew – sklepienie kościoła p.w. św. Wawrzyńca. Fot. KOBiDZ.

Stara Iwiczna – wnętrze kościoła p.w. Zesłania Ducha Świętego. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna,
ul. Długa 19 – kaplica
ewangelicka w „Tablicie”.
Fot. KOBiDZ.

Nowoczesną architekturę funkcjonalną lat 30. XX w. prezentuje kaplica przy Ewangelickim Zakładzie Opiekuńczym „Tabita” w Skolimowie. Zaprojektowana została wraz z całym założeniem zakładu przez Bohdana Lacherta i Józefa Szanajcę, znanych twórców architektury awangardowej, związanych z modernistyczną grupą „Presens”. Asceetyczną architekturę kaplicy charakteryzuje „szklana ściana szczytowa” zamykająca prezbiterium.

Wszystkie wymienione budowle sakralne łączy jeden materiał budowlany – cegła.

Pierwotnie jednak drewno było głównym materiałem budowlanym zarówno w tym regionie, jak i na całym Mazowszu. Zachowane jeszcze przykłady tego budownictwa: kościół p.w. św. Jana Chrzyciela (1730-42, przebudowany w XIX w., w konstrukcji zrębowej, oszalowany na zewnątrz) i dzwonnica (1826, o słupowej konstrukcji wzmocnionej ryglami i zastrzałami) w Rembertowie oraz dzwonnice w Sobikowie (ok. 1670 r., przy

Sobików
– dzwonnica przy
kościółce p.w. św.
Stanisława Biskupa.
Fot. Archiwum
Starostwa
Piaseczyńskiego.

Rembertów – kościół
p.w. św. Jana
Chrzyciela. Fot.
KOBiDZ.

współczesnym kościele św. Stanisława Biskupa, o konstrukcji j.w.), w Piasecznie (z poł. XIX w., przy kościele p.w. św. Anny, w konstrukcji jw.) wymagają więc szczególnego szacunku i ochrony dla przyszłych pokoleń. Zdecydowana większość drewnianych kościołów lub kaplic nie przetrwała do czasów współczesnych. Zniknęły one z krajobrazu na skutek zniszczenia i przemian cywilizacyjnych.

Nieodłączny element krajobrazu stanowią przydrożne kapliczki, drewniane krzyże i figury świętych – symbole kultu religijnego. W przeszłości, podobnie jak i obecnie, wznoszono je na chwałę Bożą, dla przypomnienia różnych wydarzeń lub w podziękę za spełnione

Św. Jan Nepomucen - czeski święty żył w 2. poł. XIV w. Spowiednik Zofii, żony króla czeskiego Wacława, poniósł śmierć zrzucony z mostu do rzeki Wełtawy, za odmowę ujawnienia tajemnicy spowiedzi królowej. Święty przedstawiany jest najczęściej z atrybutami w postaci krzyża – symbol tajemnicy spowiedzi (czasem kłódka, język, lub palec na ustach), z gałązką palmy – oznaczającą męczeństwo oraz pięcioma gwiazdkami w aureoli nad głową – symbol ciał niebieskich, które ukazały się w momencie jego śmierci w nurtach Wełtawy. Patron mostów, przepraw, opiekun życia rodzinnego, orędownik dobrej spowiedzi, stawy i honoru. Według tradycji ludowej był świętym, który chronił pola i zasiewy przed powodzią, ale również i suszą. Dlatego figury św. Jana Nepomucena można spotkać przy drogach w sąsiedztwie mostów, rzek, na placach publicznych i kościelnych oraz na skrzyżowaniach dróg.

Piaseczno-Żabieniec – figura św. Jana
Nepomucena. Fot. KOBiDZ.

prośby. W granicach powiatu piaseczyńskiego można odnaleźć wiele takich obiektów, stojących przy traktach lub na ich rozstaju, na granicy wsi lub dawnych majątków. Charakteryzują się różnorodnością formy i nie wszystkie posiadają wartości zabytkowe. Interesującymi są np. murowana kapliczka w Górze Kalwarii – na terenie osiedla Marianki (prawdopodobnie z 2 poł. XIX w.), kapliczka przydrożna z figurą św. Jana Nepomucena w Lesznowoli (datowana

Konstancin Jeziorna,
ul. Chylińska róg Kołobrzeskiej,
figura NMP. Fot. KOBiDZ.

Bielawa – kapliczka obok
budynku Bielawa 9.
Fot. KOBiDZ.

Prażmów – kapliczka z figurą
św. Heleny na cmentarzu
parafialnym. Fot. Archiwum
Starostwa Piaseczyńskiego.

na 1776 r., odrestaurowana), figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem w Konstancinie-Jeziornie (przy ul. Chylickiej i Kołobrzeskiej z 1905 r.), kapliczka z żeliwnym krzyżem w Bielawie (ustawiona obok dworu w k. XIX w.), kolumna z figurą św. Heleny na cmentarzu parafialnym w Prażmowie (wystawiona w XVIII w. dla upamiętnienia potopu szwedzkiego).

Czersk – baszta zachodnia zamku. Fot. KOBiDZ.

Jedynym zabytkiem **budownictwa obronnego** są ruiny zamku w Czernsku. Mają one znaczenie ponadregionalne, wiążą się z ważnymi wydarzeniami w dziejach Polski. Zamek, założony na planie nieregularnym z trzema wieżami połączonymi murami obronnymi, powstał w 1 poł. XIV w. W okresie późniejszym wielokrotnie przebudowany i restaurowany po licznych zniszczeniach zachowany został jako tzw. „trwała ruina”.

Przykładami architektury świeckiej są też zabytkowe **budynki użyteczności publicznej**, pochodzące głównie z XIX w.: ratusze,

Piaseczno – ratusz. Fot. KOBiDZ.

Góra Kalwaria – ratusz. Fot. KOBiDZ.

szpitale i przytułki, szkoły, poczty, dworce, zajazdy, kramy, pensjonaty itd. Budowano je w czasach Królestwa Polskiego, dążąc do korzystnego rozwoju podupadłych miast mazowieckich. Porządkowano wówczas dawne place handlowe starając się przekształcić je w reprezentacyjne wnętrza miejskie. Najbardziej okazały charakter mają ratusze w Piasecznie i Górze Kalwarii, dawne kramy w Górze Kalwarii i budynek mieszczący pierwotnie Sąd Pokoju Powiatu Czernskiego (zwany pałacem arcybiskupim). Klasycystyczną siedzibę samorządu miejskiego w Piasecznie, zaprojektowaną w 1823 r. przez znanego architekta Hilarego Szpilowskiego, wyróżnia niewysoka wieża pośrodku korpusu prostokątnej budowli, symbolizująca miejską autonomię. Wtopiony w pierzeje rynku ratusz w Górze Kalwarii jest natomiast jednopiętrową budowlą bezwieżową również klasycystyczną o oszczędnej oprawie architektonicznej. Wzniesiony wg projektu architekta B. Witkowskiego swoimi dwoma rozwiniętymi skrzydłami skrócił wydłużony uprzednio plac rynku. Oba przykłady należą do grupy obiektów powstałych w okresie,

Piaseczno-Miasto – dworzec kolejki wąskotorowej. Fot. KOBiDZ.

w którym szczególną uwagę zwracano na uporządkowanie zabudowy rynkowej w rozwijających się miastach. Zgodnie z klasycystycznymi rygorami symetrii i osiowości wznoszono też pozostałe budynki użyteczności publicznej, powstałe w tym czasie. Spośród budynków tej grupy interesujące jest założenie dawnego konwentu pijarów w Górze Kalwarii, ufundowane jeszcze w XVII w. Szkoła przeznaczona została w początkach XIX w. na koszary wojsk rosyjskich, a później adaptowana na potrzeby istniejącego do dziś Domu Pomocy Społecznej. Ciekawą architekturę wieku XIX i pierwszych lat XX w. reprezentują m.in.: dawny zajazd w Tarczynie, szkoła „Platerówka” w Piasecznie oraz budynek szkolno-teatralny (ul. Piłsudskiego 28), zespół „Domu Aktora Weterana” i dawna szkoła z internatem prowadzona przez kościół metodystyczny (obecnie Dom Dziecka) w Konstancinie-Jeziornie. Ponadto odrębną zupełnie grupę tworzą budynki stacyjne powstałe wraz z przeprowadzoną w latach 1898-1925 Grójeczką Koleją Dojazdową: w Piasecznie-Mieście, Gołkowie, Tarczynie i Pawłowicach-Kopanej. Niektóre z nich mają zaplecze techniczne

w postaci magazynów, zbiorników wody itp. Autorem tych obiektów jest najprawdopodobniej architekt Konstanty Sylwin Jakimowicz. Zaprojektował je według określonego wzorca, odpowiednio przekształcanego w zależności od wielkości stacji. Wspomniane dworce utrzymane są w stylu dworowym, popularnym w okresie ich budowy. Tworzą wraz z budynkami pomocniczymi dość jednolitą całość pod względem materiału budowlanego i detalu architektonicznego.

Obory – założenie dworsko-parkowe. Fot. KOBiDZ.

W granicach powiatu piaseczyńskiego do czasów współczesnych zachowało się kilkanaście przykładów dawnych siedzib szlacheckich – pojedyncze **dwory lub zespoły dworskie**, w otoczeniu parków oraz bardzo liczna grupa domów mieszkalnych – willi, kamienic, domów robotniczych, w mniejszym stopniu chałup. Najstarsze zabytki architektury dworskiej pochodzą z XVII w. Godnym wymienienia jest zwłaszcza jeden – dwór w Oborach wraz z całym założeniem parkowym i folwarcznym (wielokrotnie na skutek umowności terminologii fachowej nazywany pałacem).

Powstał z inicjatywy Jana hr. Wielopolskiego w latach 1681-88 wg projektów wybitnego architekta Tylmana z Gameren lub Tomasza Poncino. Obecny kształt zawdzięcza dziewiętnastowiecznej przebudowie Władysława Marconiego, podczas której otrzymał wygląd

parterowej budowli zamkniętej wysokim mansardowym dachem z ryzalitem na osi głównej i kaplicą z boku. Osiemnastowieczne dworce występujące w zespołach znaleźć można w Lesznowoli (przebudowany współcześnie), Jastrzębcu, Mrokowie (drewniany), Brześćcach (drewniany), Kosowie i Woli Gołkowskiej. W budownictwie dworskim na uwagę zasługują również XIX-wieczne założenia w Turowicach-Kawęczynie (drewniany dwór z trzema zachowanymi mostami parkowymi i kaplicą), Prażmowie (zespół zbudowany dla F. Ryxa, złożony z dworu – obecnie Ośrodek Zdrowia oraz współcześnie przekształconej stajni i gorzelni) i Pracach Dużych. Niewłaściwie prowadzone remonty, polegające często na wyburzeniu starej substancji zabytkowej i w jej miejscu wprowadzanie nowej np. dwór w Manach, powodują zubożenie naszego dziedzictwa kulturowego. Problem ten dotyczy też dewastacji dawnego otoczenia dworów: budynków folwarcznych i parków np. z dawnego założenia

Obory – dwór. Fot. KOBiDZ.

Brzeście – dwór. Fot. KOBiDZ.

Turowice - Kawęczyn – dwór. Fot. KOBiDZ.

Prażmów – dwór. Fot. KOBiDZ.

Prace-Duże, ul. Pałacowa – dwór. Fot. KOBiDZ.

folwarcznego w Pęcherach, założonego obok współcześnie przekształconego drewnianego niegdyś dworu ss. Miłosierdzia, zachowały się tylko nieliczne obiekty.

Konstancin – Jeziorna, ul. Skargi 5
– willa „Dworek Polski”. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 15
– willa „Kaprys”. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, ul. Długa 59
– willa „Jutrzenka”. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, ul. Skargi 7
– willa „Ustronie”. Fot. KOBiDZ.

Wyróżniającą pod względem charakteru i nadal liczną grupę zabytków architektury mieszkaniowej stanowią wille konstancińskie. Powstawały one na przestrzeni niespełna czterech dekad przełomu XIX i XX w. Większość z nich reprezentuje modny ówczesnie nurt eklektyczny czerpiący formy niemal z wszystkich stylów historycznych. Nie brak tu również przykładów secesji oraz nowoczesnej architektury funkcjonalnej lat 20. i 30. XX w.

Obok budynków stylizowanych na włoskie renesansowe wille oraz neogotyckich zameczków wznoszono dworki neobarokowe i neoklasycystyczne, wiążące się z nurtem stylu narodowego w architekturze polskiej 1 poł. XX w.

Nieliczną grupę w granicach powiatu stanowią obiekty związane z **dziedzictwem przemysłowym**. Reprezentują tradycyjne dziedziny przemysłu występujące na ziemiach polskich. Zabytkami tej

Konstancin – Jeziorna, ul. Wojska
Polskiego 3 - Stara Papiernia,
stan z 1994 r. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, ul. Wojska
Polskiego 3 – centrum handlowe Stara
Papiernia. Fot. Archiwum Starostwa
Piaseczyńskiego.

grupy są: wiatraki, młyny, kuźnie oraz budynki komunalne tj. wieże ciśnień, elektrownie. Jedynym jeszcze istniejącym tu wiatrakiem, chociaż przeniesionym z Warszawy, jest nieczynny drewniany wiatrak koźlak w Lininie. Posiada on prawie kompletny mechanizm napędowy i wyposażenie młyńskie. Inne zabytki przemysłowe to chlubiące się stuletnią historią browar, gorzelnia i spichlerz w Oborach, spichlerz i ruiny kuźni na folwarku w Pęcherach, aktualnie remontowana gorzelnia w Prażmowie (wszystkie na terenie zespołów dworsko-folwarcznych). Interesującym jest budynek stacji wodociągów z wieżą ciśnień w Konstancinie-Jeziornie, zbudowany w końcu XIX w. Swoją neoromańską architekturą nawiązuje do zamku. Niewątpliwie najciekawszym zabytkiem tej dziedziny jest zespół

starej i nowej papierni zachowany również w Konstancinie-Jeziornie. Na terenie papierni dolnej (nowej) kontynuowana jest produkcja papieru, rozpoczęta w tym miejscu po poł. XVIII w. Najstarsze z zachowanych obiektów przemysłowych pochodzą jednak z końca XIX w. Ze względu na swój stan techniczny wiele z nich w najbliższym czasie zostanie rozebranych. Odmienny los spotkał papiernię górną zwaną starą. W latach 2002-2003 częściowo spalone, zrujnowane budynki z XIX i początku XX w. zostały adaptowane na centrum handlowe. Zgodnie z zamierzeniami, mimo zmiany funkcji, kompleks zachował przemysłowy charakter, podkreślony ekspozycją maszyn papierniczych pod gołym niebem.

Obory – staw w parku. Fot. KOBiDZ.

Specyficzną grupę zabytków stanowią **parki i ogrody**. Tworzą one oprawę architektury, ale są jednocześnie odrębnym dziełem sztuki. Spośród parków towarzyszących dworom, w powiecie piaseczyńskim, na szczególną uwagę zasługują Obory. Okalający dwór park krajobrazowy powstał w połowie XIX w. w wyniku przekształcenia i powiększenia wcześniejszego ogrodu barokowego. Barokowym rodowodem może się także poszczycić park miejski w Piasecznie. Założony został jako ogród przypałacowy w czasach saskich, częściowo przekształcony w XIX w. w park krajobrazowy z domkiem romantycznym tzw. Poniatówką.

Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 43 – ogród. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, ul. Chylicka 46 – brama. Fot. KOBiDZ.

Piaseczno, aleja w parku miejskim. Fot. KOBiDZ.

Niestety większość parków dworskich powiatu znajduje się w złym stanie spowodowanym wieloletnim brakiem pielęgnacji. Odrębną grupą są ogrody przy willach w Konstancinie i Skolimowie, których charakter wynika z faktu, że w większości zostały założone w starym sosnowym lesie.

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego są zabytkowe **cmentarze** sytuowane na terenach wokół kościoła lub jako odrębne założenia. Zatonione w zieleni stanowią bogate źródło wiedzy o przeszłości i są świadectwem dawnej różnorodności wyznaniowej np. cmentarz w Starej Iwicznej

Stomczyn – Cieciszew – kaplica hr. Potulickich i Melżyńskich na cmentarzu parafialnym. Fot. KOBiDZ.

Piaseczno, ul. Tuwima – pozostałości cmentarza żydowskiego. Fot. KOBiDZ.

Stara Iwiczna, ul. Słoneczna – rzeźba na dawnym cmentarzu ewangelickim. Fot. KOBiDZ.

założony w poł. XIX w. przez kolonistów niemieckich (obecnie rzymskokatolicki) oraz cmentarze żydowskie w Górze Kalwarii i Piasecznie. Wymienić też trzeba cmentarz parafialny wyznania rzymskokatolickiego w Słomczynie z piękną neogotycką kaplicą grobową rodziny hrabiów Grzymała-Potulickich i Melżyńskich. Niektóre z pomników nagrobnych odznaczają się wysoką wartością artystyczną ornamentyki oraz uniwersalną symboliką. Zabytkowe nagrobki na cmentarzach Piaseczna (parafialnym z 1794 r.) i Sobikowa pocho-

Kąty – kopiec, mogiła żołnierzy niemieckich i rosyjskich z 1915 r. Fot. KOBiDZ.

dzą głównie z XIX w., a tylko nieliczne są starsze. Najciekawsze, prezentujące duże wartości zabytkowe upamiętniają najbardziej zasłużone osoby i zostały wykonane ze szlachetnych materiałów.

Ważnym świadectwem historii tych ziem są miejsca pamięci związane z walką i męczeństwem. Występują w formie odrębnych cmentarzy oraz mogił w postaci głazów, ziemnych kopców, tablic oraz symboli religijnych typu krzyż lub kapliczka, postawionych w miejscu stoczonych walk – np. cmentarz w Wólce Pęczerskiej, mogiła w Kątach, lub wydzielonych kwater na istniejących cmentarzach parafialnych – np. kwatery żołnierskie w Słomczynie i Piasecznie.

Zabytki powiatu piaseczyńskiego tworzą istotny element dziedzictwa kulturowego Mazowsza. Wszystkie zarówno te najcenniejsze jak i mniej wartościowe, przypominają o przeszłości i bogatej tradycji miejsc, w których powstały.

Wólka Pęczerska – cmentarz żołnierzy niemieckich i rosyjskich z 1915 r. Fot. KOBiDZ.

Zabytkowe miasta powiatu piaseczyńskiego

Czersk

Niewielka miejscowość położona na wysokiej skarpie pradoliny Wisły, poniżej ujścia rzeki Czarnej, istniała już w XI w. Rozwinęła się z grodu nazywanego pierwotnie Czyrńskim, później Czyrskim. W jego miejscu książęta mazowieccy wzniesli na przełomie XIV i XV w. murowany zamek. Budowę rozpoczął książę Janusz Mazowiecki. Obok grodu rozwinęło się podgrodzie, które dzięki położeniu na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych: z Pomorza przez Mazowsze i ze Śląska na Ruś szybko się rozwijało. Około 1350 r. otrzy-

Zdjęcie lotnicze, stan z 1967 r. Arch. KOBiDZ.

mało prawa miejskie, przeniesione w 1386 r. na prawo chełmińskie (utrącone w 1869 r.). Wokół prostokątnego rynku, stanowiącego centrum miasta, wytyczono regularne działki, pierwotnie zabudowane w sposób zwarty. Przypuszczalnie pośrodku rynku stał ratusz, a na wzgórzu zwanym „Kościelisko” kościół parafialny (na jego miejscu wzniesiono później kościół p.w.

Hurdycja – drewniany ganek, nadwieszony z zewnętrznej strony szczytu średniowiecznych murów warownych, z którego przez otwory w podłodze i ścianie zewnętrznej rażono nieprzyjaciela, utrudniając mu dostęp do podnóża budowli.

Brama wjazdowa do zamku.
Fot. KOBiDZ.

Zamek został założony na planie nieregularnego wieloboku z trzema wieżami połączonymi murami obronnymi. W obrębie murów wzniesiono niewielki kościół p.w. św. Piotra i zabudowania mieszkalno-gospodarcze. Cylindryczna wieża południowa prawdopodobnie od początku mieściła więzienie i strażnicę. Zachodnia wieża, również cylindryczna, pełniła funkcję zbrojowni. Pierwotnie niższa (podobnie jak pozostałe) wieża bramna zbudowana była na planie czworoboku i miała otwór na podnoszony drewniany most zwodzony. W poł. XVI w. zamek stał się własnością królewską i został przebudowany na siedzibę żony Zygmunta

Wniebowzięcia NMP). Na skutek licznych pożarów i klęsk, upadku znaczenia miasta zarówno politycznego, jak i gospodarczego, zabudowa ta nie przetrwała do obecnych czasów. Natomiast średniowieczny układ urbanistyczny Czerska nie uległ znaczącym modyfikacjom od momentu powstania. Bieg ulic Warszawskiej, Wareckiej, Wójtowskiej, Mostowej i Podzamcze zasadniczo nie zmienił się do dnia dzisiejszego.

Miejscowość wyróżnia gotycki zamek obronny, którego ruiny wznoszą się na południowy-wschód od rynku. Jego obecna forma jest wynikiem przebudowy z XVI w. i późniejszych restauracji, będących próbą przywrócenia budowli jej pierwotnej świetności.

TOnZP – Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości – powołane zostało w 1906 r. przez grupę wybitnych architektów, malarzy, rzeźbiarzy i społeczników w celu ratowania zabytków przeszłości. Prowadziło szeroką działalność inwentaryzatorską, konserwatorską, dokumentacyjną i wystawienniczą. Działo do 1944 r. W 1974 r. założono stowarzyszenie pod nazwą Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, które jest kontynuato-

Zamek w Czersku, stan z 1913 r. Fot. TOnZP.

Starego - Bony. Wtedy podwyższono wieże i zwieńczono je hurdykami, których ślady czytelne są i dziś. Poważnych zniszczeń dokonali Szwedzi w 1656 r. Spalony i zdewastowany zamek odbudował po poł. XVIII w. marszałek wielki koronny Franciszek Bieliński. Umieścił tu sąd grodzki i archiwum ziemskie. Z tego okresu pochodzi zachowany obecnie murowany most na dwóch arkadach, przerucony nad fosą. Zamek został ponownie zniszczony w końcu XVIII w., tym razem przez Prusaków. Mimo późniejszych prób podejmowanych na początku XX w. przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości nie odzyskał już swojej świetności. Ruiny zachowane w postaci murów obwodowych północnej i południowej części zamku, dwóch cylindrycznych wież i czworobocznej bramnej, pozostałości kościoła oraz budynku południowego i domów mieszkalnych są cennym zabytkiem. Tuż obok na tzw. wzgórzu średnim usytuowany jest niewielki kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego. Powstał on w latach 1805-1806 w miejscu wcześniejszej drewnianej świątyni. Został zbudowany na planie prostokąta, do którego w 1868 r. dobudowano wieżę. Na początku XX w. kościół ten przebudowano wg projektu architekta Konstantego Wojciechowskiego w stylu neobaroku. Najbliższe otoczenie kościoła stanowi dawny cmentarz przykościelny i zabudowania plebani, wzniesionej w końcu XIX w.

Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego. Fot. Archiwum Starostwa Piaseczyńskiego.

Góra Kalwaria

Pierwotnie była niewielką osadą handlową, istniejącą od XII w. Nadanie praw miejskich nastąpiło w 1670 r., kiedy to dzięki przedsięwzięciom bpa Stefana Wierzbowskiego przekształciła się w ośrodek kultu religijnego. Nazywana w XVII w. Nowym Jeruzalem, jest przykładem miasta o oryginalnym założeniu przestrzennym. Rozplanowanie miasta podporządkowane zostało trasom pielgrzymkowym, których przebieg utworzono przez analogię do teoretycznego planu Jerozolimy z 2 poł. XVI w. Zgodnie z zasadami urbanistki barokowej wyeksponowano obiekty kalwaryjskie. Przy ulicach, stanowiących główne osie kompozycyjne i tworzących plan krzyża łacińskiego, zaprojektowano 3 klasztory symbolizujące bramy je-

Rekonstrukcja z 1957 r. wg Andrzeja Liczbińskiego i arch. Teresy Zarębskiej - uproszczona na potrzeby planu Agencji Regraf, wyd. IV, 2005 r

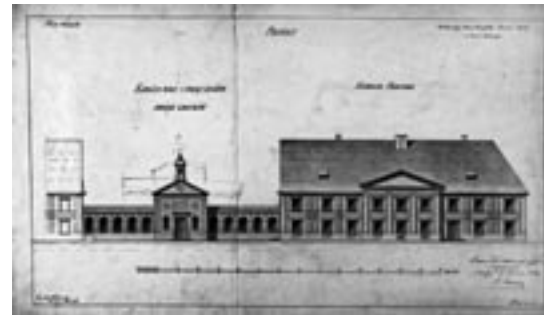
A – kościół i klasztor bernardynów, B – kościół i klasztor dominikanów-obszerników, C – kościół i klasztor pijarów (Betelejem), D – parafialny kościół św. Krzyża filipinów, od 1683 r. księży komunistów, E – kościół i klasztor dominikanek, F – kościół i klasztor marianów (Wieczernik).
 1. kaplica Śpiących Apostołów, 2. kaplica Wydania Chrystusa, 3. Miejsce Walki Piotra z Malchusem, 4. kaplica Modlitwy w Ogrójcu, 5. Brama Wschodnia, 6. Dom Kafasza, 7. Więzienie w piwnicy, 8. Ratusz Piłata, 9. Dom Heroda, 10 – 18 Stacje Drogi Krzyżowej: 10. Włożenia Krzyża, 11. Pierwszego Upadku, 12. Spotkania Matki Bożej, 13. Szymona z Cyreny, 14. Św. Weroniki, 15. Drugiego Upadku, 16. Niewiast Płaczących, 17. Trzeciego Upadku, 18. Obnażenia Chrystusa; 19. kaplica Emaus, 20. kaplica Przemienienia Pańskiego, 21. kaplica Anny Kapłanki, 22. Grób Matki Bożej, 23. kaplica Wniebowstąpienia, 24. kaplica św. Franciszka, 25. nie określona, 26. kaplica św. Antoniego

rozolimskie. Biegającą prostopadle do skarpy wiślanej ul. Kalwaryjską (trzon krzyża) zamknięto z jednej strony kościołem i klasztorem bernardynów, z drugiej kościołem św. Krzyża. Poprzeczne ramie krzyża zakończono klasztorami Dominikanów i Pijarów. Na przecięciu ulic wzniesiono kaplicę zwaną Ratuszem Piłata. W sumie wzniesiono tu 5 kościołów wraz z klasztorami, 15 innych kościołów i kaplic oraz 10 stacji drogi krzyżowej (4 pozostałe stacje wyznaczyły kaplice). Z zespołu tego zachował się w oryginalnej formie tylko kościół p.w. Opatrzności Bożej tzw. Wieczernik, zbudowany w stylu barokowym. Większość została zniszczona lub przebudowana w późniejszym czasie np. kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego na „Górcie” (tzw. kaplica lub ratusz Piłata) przekształcony w 1791 r. w stylu późnego baroku. Ma on obecnie plan prostokąta zamknię-

Kościół p.w. Opatrzności Bożej
tzw. Wierzchowice. Fot. KOBIDZ.

Kościół p.w. Podwyższenia
Krzyża Świętego na „Górcze”
(tzw. kaplica lub ratusz Piłata)
Fot. Archiwum Starostwa
Piaseczyńskiego.

Projekt kaplicy w przytułku. H. Marconi, 1860. AGAD
482-1, ark. 2, neg. ODZ nr 8917/A. Arch. KOBIDZ.

Kaplica Zwiastowania NMP.
Fot. KOBIDZ.

tego poligonalnie, co ciekawe nie orientowanego na wschód. W krypcie tego kościoła spoczywają szczątki założyciela miasta – wspomnianego bpa Wierzbowskiego.

W miejscu pierwszego, zrujnowanego zespołu bernardynów wzniesiono w latach 1755-59 drugi również należący do tego samego zakonu. Zespół złożony z kościoła p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP i zabudowań klasztornych powstał z fundacji marszałka wielkiego koronnego Franciszka Bielińskiego, wg projektu znanego architekta Jakuba Fontany. Kościół uzyskał typową dla tego zakonu krótką, dwuprzęsłową nawę i proste prezbiterium. Barokowa fasada

Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP.
Fot. Archiwum Starostwa Piaseczyńskiego.

podzielona została pilastrami, gzymsami, zwieńczona szczytem ujętym w wolutowe spływy. W niższych partiach otrzymała proste portale wejściowe. Poprzeczał ją dziedziniec odgródzony od ulicy ogrodzeniem z bramą. Klasztor przylegający do kościoła od strony południowej został zaprojektowany w układzie trójskrzydłowym z wewnętrznym dziedzińcem. Na tyłach wszystkich budynków rozciągał się ogród. Zespół, wielokrotnie przebudowany i restaurowany - skrzydła klasztoru częściowo rozebrano w końcu XIX w., istnieje do dziś.

Prócz obiektów kalwaryjskich bp Wierzbowski ufundował też w 1675 r. kolegium pijarskie: szkołę i konwikt, które funkcjonowały do 1806 r. Wkrótce potem zostały zamienione przez Rosjan na koszary. Od 1841 mieścił się tutaj przytułek dla starców i kalek, obecnie Dom Pomocy Społecznej im. W. Łukasiewskiego. Zmiana funkcji obiektu wiązała się z wprowadzeniem licznych jego przekształceń i rozbudów.

Najważniejsza z nich przeprowadzona została w II poł. XIX w. wg projektów Henryka i Leandra Marconich. Nadała ona powstałemu zespołowi jednolity charakter utrzymany w stylu eklektycznym.

Po III rozbiorze Polski w 1795 r. Góra Kalwaria znalazła się w zaborze pruskim i przestała pełnić rolę ośrodka kalwaryjskiego. Nowe władze przeprowadziły sekularyzację dóbr kościelnych, pozwalając na osiedlanie się tu ludności żydowskiej, a w okolicach miasta ludności niemieckiej. W początkach XIX w. powstała gmina żydowska, a od 1859 r. Góra Kalwaria stała się czołowym ośrodkiem chasydysty na Mazowszu. Swój dom miał tutaj słynny cadyk Izaak Meir Rottenberg (Alter), który zapoczątkował dynastię Alterów, mieszkających w Polsce jeszcze w okresie międzywojennym. Obecnie zachowało się tylko kilka budynków związanych z funkcjonowaniem gminy: murowana synagoga z 1901 r. (przebudowana, przeznaczona na sklep) i dom modlitwy *beit hamidrasz* z dworem cadyka (wzniesionym w 1859 r. i stopniowo rozbudowywanym, służącym za mieszkanie kolejnych cadyków i tłumnie przybywających do miasta chasydów – również współcześnie przebudowany, własność gminy żydowskiej). W innym kształcie przetrwał cmentarz żydowski *kirkut*, założony w 1826 r. przy ul. Zakalwaria, za cmentarzem katolickim.

Konwikt - w Polsce XVII-XVIII w. internat dla uczniów prowadzony przez szkołę (kolegium, szkołę przyklaszną).

Ratusz. Fot. KOBIDZ.

Jatki. Fot. Archiwum Starostwa Piaseczyńskiego.

Poza odbudowanym po 1945 r. grobowcem *ohelem* cadyków Alterów, znajduje się tu ok. 100 innych nagrobków lub ich pozostałości. Wszystkie te obiekty świadczą o historii żydowskiej społeczności miasta. Śladem obecności ludności wyznania ewangelickiego jest natomiast nieczynny i zdewastowany cmentarz, założony w XIX w. niedaleko kirkuta i cmentarza rzymskokatolickiego. Ten ostatni powstał na wzgórzu w miejscu rozebranego ok. 1797 r. kościoła św. Krzyża. Najstarsze zachowane tam nagrobki datuje się na koniec XIX w.

Wśród dawnej zabudowy Góry Kalwarii, która przetrwała do czasów obecnych, na uwagę zasługują też nieliczne domy mieszkalne z XIX w. i budynki: dawnego Sądu Pokoju Powiatu Czerskiego, ratusza i kramów. Usytuowane są w obrębie rynku. Pierwszy z nich, zwany pałacem biskupim, został zbudowany na przełomie XVIII i XIX w. Dwa następne należą do przykładów budynków użyteczności publicznej z 1 poł. XIX w., powstałych wg projektu architekta Bonifacego Witkowskiego w stylu klasycystycznym.

Konstancin - Jeziorna

Miasto Konstancin-Jeziorna w swych obecnych granicach składa się z kilku historycznych osad: dawnej wsi Jeziorna Królewska, osady Jeziorna Fabryczna, gruntów Obory, Skolimów i Chyllice, części dóbr Bielawy, osady Klarysew i Królewska Góra. Początki najstarszych z nich: osady fabrycznej, Jeziorny, Bielawy i Skolimowa sięgają XVIII w. Na terenie Jeziorny stworzono wówczas system hydroenergetyczny składający się ze stawów, przepustów i zasilającego ich wody kanału. Przy nich ulokowano młyn, który dał początek papierni. W połowie XVIII w. rozpoczęto tu produkcję papieru

w dwóch zakładach górnym i dolnym, później wielokrotnie przebudowywanych. Najstarsze z zachowanych budynków fabrycznych pochodzą z XIX w. Zakład został wówczas kupiony przez Mirkowską Fabrykę Papieru S.A. z Mirkowa koło Wieruszowa. Dla sprowadzonych tu pracowników wzniesiono osiedle, które rozbudowano na pocz. XX w. Stanowi przykład jednego z niewielu w Polsce tak dobrze zachowanych osiedli robotniczych. Składa się z 13 budynków, w tym budynku projektowanego jako szkoła i ośrodek zdrowia. Na terenie zakładu dolnego, nadal produkującego papier, najstarszymi są m.in.: neoklasycystyczny budynek „starej dyrekcji” z 1860 r.,

Budynek turbinowni na terenie „Nowej Papierni” – ul. Mirkowska 45. Fot. KOBIDZ.

Budynek przychodni lekarskiej w osiedlu robotniczym „Mirków” – ul. Mirkowska 56. Fot. KOBIDZ.

Centrum handlowe „Stara Papiernia”. Fot. KOBIDZ.

hala półmasy z 1890 r. (powstała dla pomieszczenia holendrów – maszyn produkujących masę papierniczą) oraz budynek gniotowników (dawniej również holendrów). Zakład górny, projektowany przez architekta Jakuba Gaya w l. 1837-38, stracił swoje znaczenie już na początku XX w. Po pożarze w 1984 r. został adaptowany na centrum handlowe pod nazwą „Stara Papiernia”.

Rozwój Konstancina-Jeziorny związany był także z walorami klimatycznymi i krajobrazowymi miejscowości. W większości położony wśród sosnowych lasów, wygodnie połączony z Warszawą kolejką wąskotorową stał się ośrodkiem letniskowym. Ekskluzywne lotnisko Konstancin powstało w końcu XIX w., kiedy to hrabia Witold Skórzewski rozparcelował część dóbr Obory, a Waław Preker tereny Chylic i Skolimowa, położone nad rzeką Jeziorką.

Każda z wymienionych części uzyskała własny układ urbanistyczny. Na ich terenie wytyczono dość regularną siatkę ulic, wyłączając tereny parkowe. Duże zalesione parcele miały kształt kwadratów, tylko w Konstancinie – prostokątów.

Układ działek wynikał z konieczności uwzględnienia istniejących już historycznych podziałów, funkcjonujących traktów, w tym przede wszystkim traktu z Warszawy do Czerska i przebiegającej przez te tereny od 1896 r. kolejki wąskotorowej. Ich zagospodarowanie regulowały przepisy ściśle określone przez Towarzystwo Akcyjne Ulepszonych Miejscowości Letnich (spółkę zawiązaną przez hr. Skórzewskiego).

W budowę kurortu (od 1917 r. uzdrowiska) zaangażowani byli czołowi warszawscy architekci i urbaniści, z których przede wszystkim należy wymienić: Władysława Marconiego, Józefa Piusa Dziekońskiego, Jana Heuricha juniora, Kazimierza Skórewicza, Bronisława i Władysława Czosnowskich, Czesława Przybylskiego, Karola Jan-

Willa „Rusałka” – ul. Batorego 17. Fot. KOBiDZ.

Willa „Marysieńka” – ul. Wierzejewskiego 15. Fot. KOBiDZ.

kowskiego i w końcu Mikołaja i Tadeusza Tołwińskich. Zachowane do dziś dawne wille zamożnych przemysłowców, kupców i warszawskiej inteligencji oraz pensjonaty wypoczynkowe reprezentują przegląd stylów architektury XIX/XX w. Przeważa nurt historyzmu, charakteryzujący się budynkami utrzymanymi w konwencji neostylów: neoklasycyzmu, neobaroku itp. Wille zaprojektowane na dużych, zalesionych działkach reprezentują oryginalne i wyszukane formy, często w typie szwajcarskim lub zakopiańskim z drewnianymi werandami, czasem romantycznych zameczków zwieńczonych wieżami, secesyjnych budynków, rzadziej moderni-

stycznych i funkcjonalnych. Niestety wiele z nich, zamienionych po II wojnie światowej na budynki komunalne, utraciło swój dawny blask. Opuszczone i bardzo zaniedbane lub zrujnowane wkrótce znikną z krajobrazu miejscowości.

Interesującą architekturę na terenie Konstancina i Jeziorny reprezentują również budowle sakralne. Wszystkie trzy kościoły wzniesione w tej miejscowości: kościół p.w. Matki Bożej Anielskiej wraz z plebanią (Skolimów), p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (Konstancin) i p.w. św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Marii Panny (Jeziorna), powstały na początku ubiegłego stulecia w stylu neogotyckim. Trójnawowe z wyjątkiem ostatniego jednawowego, z wyodrębnionym prezbiterium i wieżami od frontu są niewielkie w skali, doskonale wkomponowane w otoczenie.

Klimat Konstancina współtworzą rozległe ogrody, zintegrowane z zabudową letniskową. Równoległe z początkami letniska założono w Konstancinie Park Zdrojowy o charakterze krajobrazowym, według projektu znanego planisty ogrodów Waleriana Kronenberga. Jego urządzenie zakończono w 1899 r. Na terenie parku wzniesiono „Casino” z częścią hotelową i restauracją, korty tenisowe i kąpielisko. Niestety do czasów obecnych przetrwały jedynie pozostałości drzewostanu parkowego, który został adaptowany na potrzeby współczesnego uzdrowiska. Wybudowana tężnia solankowa, wykorzystująca miejscowe źródła termalne, należy do miejsc chętnie odwiedzanych przez kuracjuszy.

Willa „Jeziorka” – ul. Kraszewskiego 8. Fot. KOBiDZ.

„Biały Dworek” – ul. Wierzejewskiego 9. Fot. KOBiDZ.

Willa – ul. Sienkiewicza 15. Fot. KOBiDZ.

Piaseczno

Było niegdyś niewielką osadą, położoną na szlaku wiodącym z Warszawy do Czerska. W 1429 r. książę Janusz I podniósł osadę do rangi miasta, nadając mu prawa chełmińskie. W 1537 r. po włączeniu Mazowsza do Korony stało się własnością królewską. Wielokrotnie w swej historii niszczone i grabione z trudem dźwigało się z upadku. Ucierpiało m.in. podczas najazdu szwedzkiego, wojny północnej i w czasie powstania kościuszkowskiego. Mimo dotkliwych strat poniesionych w ciągu swych dziejów do dziś zachowało się kilka

Zabudowa centrum miasta, zdjęcie lotnicze, stan z 1967 r. Arch. KOBiDZ.

zabytkowych obiektów, świadczących o jego świetności. Są to m.in.: zespół kościoła parafialnego p.w. św. Anny, ratusz, szpital, zespół budynków położony na terenie parku miejskiego – z najstarszym zwanym „Poniatówką” czy zespół obiektów związanych z uruchomioną w 1898 r. kolejką wąskotorową.

W centrum miasta, w zachodniej pierzei obszernego, prawie kwadratowego rynku, znajduje się późnogotycki kościół z 2 poł. XVI w. (na

miejscu wcześniejszego drewnianego), z drewnianą dzwonnica z 1 poł. XIX w. i dawną plebanią z przełomu XVIII i XIX w., pełniącą obecnie rolę muzeum.

Kościół modernizowany był w XVIII w. według częściowo zrealizowanych planów C. F. Pöppelmana. Plany te zakładały przekształcenie centrum miasta w modne barokowe założenie osiowe z rezydencją królewską – pałacem z ogrodem wzniesionym dla Augusta III, którego kościół miał być jednym z ważnych elementów. Ideę tę ostatecznie zrealizowano w skromniejszym zakresie, znacznie ograniczając barokizację kościoła (głównie do jego wyposażenia) oraz wystrój zbudowanej rezydencji (pałac zburzono w 2 poł. XIX w.). W 1833 r. przeprowadzono gruntowny remont kościoła, podczas którego m.in. rozebrano górne partie wieży zachodniej. Jego obecny wygląd jest efektem licznych prac remontowo-konserwatorskich przeprowadzonych od lat 50. XX w., które uczytelniły jego cechy stylowe. Kościół jest budowlą jednonawową z niewyodrębnionym na zewnątrz prezbiterium, przy którym umieszczone są zakrystia i kruchta. Charakterystyczna dla świątyni elewacja wschodnia (rynkowa) zaakcentowana jest trójkątnym, tynkowanym szczytem gotyckim i późnobarokową rzeźbą św. Jana Nepomucena umieszczoną w arkadowej niszy. Kościół otrzymał też okrągłe i uskokowe szkarpy w narożach, a w elewacji południowej – proste o jednym uskoku.

W północnej pierzei rynkowej usytuowany jest klasycystyczny ratusz zbudowany wg projektu architekta Hilarego Szpilowskiego w 1824 r. Reprezentuje on typ niewielkiego, piętrowego, zaprojektowanego na planie kwadratu budynku, z wyższą wieżą zdobioną półksiężycem i herbem miasta. Znaczną część mieszkańców

Kościół p.w. św. Anny. Fot. KOBiDZ.

Figura św. Jana Nepomucena w niszy prezbiterium kościoła św. Anny. Fot. KOBiDZ.

w centrum miasta, począwszy od XIX w., stanowiła ludność żydowska. Spośród zabudowy związanej z tą grupą wyznaniową zachowała się rytualna łaźnia *mykwa* z XIX w. – współcześnie przebudowana, w jej pobliżu usytuowana była synagoga – rozebrana w latach 70. zeszłego stulecia.

Wśród obiektów użyteczności publicznej wyróżnia się neoklasycystyczny gmach zwany popularnie „Platerówką”, położony na terenie parku miejskiego przy ul. Chyliczkowskiej. Powstał w l. 1899-1902 i mieścił Szkołę Żeńską Gospodarstwa Wiejskiego (obecnie

Budynek szkolny tzw. „Platerówka”
– ul. Chyliczkowska 20 E. Fot. KOBIDZ.

Budynek szkolny tzw. „Dworek Poniatówka”
– ul. Chyliczkowska 20 B. Fot. KOBIDZ.

Katolickie Liceum Ogólnokształcące im. C. Plater-Zyberkówny). Na terenie parku znajduje się także inny budynek szkolny tzw. dworek „Poniatówka” (z pocz. XIX w.). Nazwę swą zawdzięcza księciu Józefowi Poniatowskiemu, który wg podań bywał w nim częstym gościem.

O dawnej przeszłości Piaseczna świadczą też cmentarze: starszy rzymskokatolicki założony w 1794 r. oraz pozostałości pochodzącego z ok. 1860 r. cmentarza żydowskiego.

Jedną z obecnych dzielnic Piaseczna jest Zalesie Dolne, powstałe na skutek parcelacji dóbr wilanowskich i majątku Wólka Kozodawska w 1928 r. Na wyznaczonych wówczas leśnych działkach

Zalesie Dolne – stacja kolejki wąskotorowej.
Fot. KOBIDZ.

Zalesie Dolne – willa, ul. Staszica 13.
Fot. KOBIDZ

Zalesie Dolne – willa,
ul. Czajewicza 23. Fot. KOBIDZ.

założono osiedle wolnostojących domów mieszkalnych, spośród których wiele istnieje do dziś. Sam układ urbanistyczny, chociaż współcześnie zniekształcony, jest przykładem rozwiązań stosowanych w dwudziestoleciu międzywojennym osiedla mieszkaniowego wtopionego w krajobraz leśny.

Tarczyn

Miejscowość powstała jako osada targowa około poł. XIII w. Dogodne położenie na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych: z Radomia do Warszawy i Zakroczymia oraz z Lublina przez Łowicz do Poznania, sprzyjało jej rozwojowi. W 1353 r. otrzymała prawa miejskie magdeburskie z nadania księcia mazowieckiego Kazimierza I. Prawdopodobnie w XV lub na początku XVI w. wzniesiony został jednonawowy kościół p.w. św. Mikołaja, który w latach 1623-30 gruntownie przebudowano dzięki staraniom Gabriela Prowansjusza. Kościół został wówczas przesklepiony i przedłużony o dwa przęsła w kierunku zachodnim. Fasadę ukształtowano ok. 1694 r. Kolejne prace przeprowadzono w 1 poł. XIX w. Z tego właśnie czasu pochodzi stojąca obok klasycystyczna dzwonnica. Sam kościół jest interesującym

Figura św. Jana Chrzciciela w zwieńczeniu
kruchty kościoła p.w. św. Mikołaja.
Fot. KOBIDZ.

Ściana wschodnia kościoła p.w. św. Mikołaja (widoczne ślady przebudowań). Fot. KOBIDZ

Dzwonnica przy kościele p.w. św. Mikołaja. Fot. KOBIDZ.

przykładem różnych nawarstwień stylistycznych i jednocześnie najcenniejszym zabytkiem sakralnym Tarczyna. Jego wnętrza zachowały wystrój gotycki i barokowy, elewacje są późnobarokowe z klasycystycznymi elementami. Fasadę dekorują dwie nisze z rzeźbami śś. Biskupów Stanisława i Mikołaja.

W Tarczynie zachowały się tylko nieliczne budynki historyczne. Miejscowość zniszczona podczas wojen szwedzkich w poł. XVII w. i podczas pożaru w 1704 r. utraciła wcześniejszą zabudowę. Obecna, na ogół pochodząca z XIX w., nie przedstawia większych wartości

Zajazd i fasada kościoła p.w. św. Mikołaja. Fot. KOBIDZ.

zabytkowych. Skupiona jest wokół prostokątnego rynku, przez który przebiegał trakt warszawsko-radomski. Ciekawym przykładem budynków zlokalizowanych przy tym trakcie jest dawny zajazd pocztowy, zbudowany wg typowego projektu architektonicznego na początku XIX w. Był on ważną stacją obsługującą także podróżnych. Parterowy

z wysokim poddaszem składał się z pomieszczeń administracji, poczekalni, gospody dla pocztylionów i pomieszczeń stajennych.

Z lat 20. XX w. pochodzi zespół dworca kolejowego, grójeckiej kolei wąskotorowej, której budowa przyczyniła się do ponownego rozwoju miejscowości. Stanowiła ona ówczesnie nowoczesny śro-

dek komunikacji pasażerskiej oraz przewozu towarowego na liniach podmiejskich, gwarantujący transport produktów rolnych ze słynnego zagłębia owocowego w tym rejonie na chłonny rynek warszawski. Obecnie budynek dworca adaptowany został na budynek mieszkalny.

Szlaki dziedzictwa

Trakt królewski

W Chylicach przy ul. Dworskiej zachował się fragment alei starych lip, nazywanej „Królewską Drogą”. Stanowi ona część historycznego szlaku, który biegł wzdłuż Wisły z Zakroczymia przez małe osiedle Warszawę do Czerska – dawnej stolicy Mazowsza Południowego i siedziby książąt mazowieckich. Na początku XV w. sytuacja ta uległa odwróceniu - Warszawa stała się pierwszym miastem dzielnicy mazowieckiej, a Czersk utracił swoją wcześniejszą rangę.

Topograficzna Karta Królestwa Polskiego (Fragment KG WP 1822-1843). Rep. ze zbiorów KOBIDZ.

W połowie odległości pomiędzy Warszawą i Czerskiem nad rzeką Jeziorką, która stanowiła granicę ziem obu miast rozlokowana była wieś książęca Chylice. Znajdujący się tam dwór, stanowił ośrodek dóbr ostatnich książąt piastowskich z linii mazowieckiej w tych okolicach. Po włączeniu Mazowsza do Korony w 1526 r. dobra książęce, w tym Chylice stanowiące część rozwijającego się Piaseczna, przeszły na własność królewską. We dworze bywała często w owym czasie Anna Jagiellonka jako żona Stefana Batorego. W 1736 r. podejmowany był tu król August III. Wtedy to podjęto decyzję o budowie w Piasecznie pałacu – jednej z królewskich rezydencji podmiejskich, co spowodowało utratę znaczenia dworu w Chylicach. W rezultacie w 1774 r. dwór wraz z folwarkiem i wsią przeszedł w ręce prywatne.

Koleje wąskotorowe

Budowa podmiejskich linii kolei wąskotorowych była odpowiedzią na wzrastające w końcu XIX w. potrzeby transportu pasażerskiego i towarowego. Ten tańszy w budowie i eksploatacji od kolei standardowych środek transportu publicznego umożliwił zaspokojenie potrzeb towarowych i transportu pracowników dla rozrastającej się Warszawy, a jednocześnie wpłynął na rozwój gospodarczy terenów obecnego powiatu piaseczyńskiego.

Kolej Wilanowska

Uruchomiona w 1891 r. była pierwszą kolejką wąskotorową dla podwarszawskiego ruchu publicznego. Początkowo funkcjonowała na odcinku Belweder – Wilanów jako Kolej Konna Wilanowska,

Lokomotywa kolei wąskotorowej. Fot. KOBiDZ.

będąca spółką Wiktora Magnusa, Henryka Husa i Jana Kellera. Jednak już w 1893 r. Wiktor Magnus wystąpił ze spółki. W 1894 r. linię przedłużono do pl. Unii Lubelskiej. W tym samym roku wprowadzono do użytku lokomotywy parowe. W 1895 r. pod nową nazwą przedsiębiorstwa Droga Żelazna Grójecka, kolejka połączyła dwie nowe

stacje Powsin i Klarysew. W kolejnym roku powstała bocznicą od stacji Klarysew do papierni w Jeziornej oraz tory Skolimów – Chylice – Piaseczno. W 1897 r. zbudowano bocznicę do cegielni w Oborach

i Chylicach Letniskiu. W 1900 r. na bocznicę do Obór powstała stacja Konstancin. Jeszcze w tym samym roku otwarto linię dowozową, która biegła ulicami Warszawy do stacji towarowej przeładunkowej Kolei Warszawsko

Klarysew, dworzec kolejki wąskotorowej – ul. Warszawska 64. Fot. KOBiDZ.

– Wiedeńskiej, co umożliwiło przeładunek towarów do kolei normalnotorowej. Niestety połączenie to działało zaledwie trzy lata, gdyż budowa szerokich torów kolei kaliskiej od Dworca Zachodniego do Dworca Osobowego Kaliskiego – róg Alej Jerozolimskich i ul. Żelaznej odgrodziła tory linii dowozowej od ramp przeładunkowych.

W 1901 r. Sąd Handlowy w Warszawie ogłosił upadłość kolei Husa i Rodysa, która w 1907 r. została odkupiona przez księcia Stefana Lubomirskiego i hrabiego Tomasza Zamoyskiego. W 1911 r. powołano Towarzystwo Akcyjne Warszawskich Dróg Żelaznych Podjazdowych, do zarządzania trzema kolejami wąskotorowymi – wilanowską, grójecką i jabłonowską. Od tego momentu koleje wilanowska i grójecka, połączone jedną administracją, ulegają stopniowemu scaleniu, które zostało zakończone w 1936 r.

Piaseczno Miasto – dworzec kolejki wąskotorowej. Fot. KOBiDZ.

Kolej grójecka

Zaledwie kilka lat później niż kolej wilanowska, bo w 1898 r. powstało Towarzystwo Udziałowe Drogi Żelaznej Grójeckiej, którego głównymi akcjonariuszami byli hrabia Tomasz Zamoyski i książę Stefan Lubomirski. W tym samym roku ukończono budowę

Piaseczno Miasto, dworzec kolei wąskotorowej – perony i pompownia ze studnią. Fot. KOBIDZ.

pierwszego odcinka torów o szerokości 1000 mm od stacji początkowej Warszawa Mokotów na pl. Unii Lubelskiej do Piaseczna i uruchomiono na tej trasie ruch pasażerski. W 1899 r. otwarto całą linię do Góry Kalwarii oraz zbudowano bocznicę do okolicznych cegielni. Przewóz cegieł zaczął przynosić znacznie większe zyski dla kolei. W 1900 r., w celu wycofania ruchu kolejowego z centrum Piaseczna wybudowano linię obwodową z nową stacją, położoną najprawdopodobniej w miejscu dzisiejszej stacji Piaseczno Miasto.

Od 1911 r. posiadała wspólny zarząd z koleją wilanowską pod nazwą Towarzystwo Akcyjne Warszawskich Dróg Żelaznych Podjazdowych (w jego rękach znajdowała się także kolej jabłonowska). Większość akcji przedsiębiorstwa znalazła się w rękach kapitału belgijskiego. Jednym z pierwszych starań Towarzystwa, uwieńczonych sukcesem jeszcze w 1911 r., było ponowne uruchomienie linii dowozowej o zmienionym przebiegu torów o szerokości 800 mm, doprowadzającej do nowej stacji przeładunkowej, zlokalizowanej bliżej Placu Zawiszy. W następnym roku, prawdopodobnie z nakazu władz wojskowych, dobudowano do toru linii dowozowej trzecią szynę na szerokość 1000 mm, włączając w nią w ten sposób kolej Warszawa – Piaseczno – Góra Kalwaria. W latach 1912-14 przeprowadzono budowę odcinka z Piaseczna przez Tarczyn i Grójec do Ja-

sieńca z bocznicą do cukrowni Czersk. Od tego momentu Piaseczno stało się stacją węzłową. Po wybuchu I wojny światowej, pod koniec 1914 r. rosyjskie władze wojskowe rozbudowały linię grójecką, w kierunku Nowego Miasta nad Pilicą, do stacji w Mogielnicy. Jednak na skutek niekorzystnej sytuacji na froncie, już w połowie 1915 r. wstrzymano ruch na wszystkich liniach i przystąpiono do wywózki taboru i niszczenia infrastruktury kolei. Zerwano część torów i spalono wszystkie budynki dworcowe. Zniszczono także mosty na rzece Jeziorce na linii wilanowskiej. Mosty te zostały odbudowane już na przełomie 1915 i 1916 r.

Dzięki wsparciu niemieckich władz okupacyjnych w 1916 r. przywrócono ruch na większości odcinków. Tylko na odcinku Grójec – Mogielnica nastąpiło to dopiero w 1917 r. Po zakończeniu wojny kontynuowano budowę trasy w kierunku Nowego Miasta nad Pilicą. W 1920 r. otwarto odcinek do Brzostowca, a całą linię do Nowego Miasta nad Pilicą ukończono w 1924 r. Przystąpiono także do odbudowy budynków stacyjnych. Wykonanie projektów powierzono warszawskiemu architektowi Konstantemu Sylwinowi Jakimowiczowi. Wszystkie budynki opracowano w oparciu o projekt modelowy – wzorzec złożony z modułów, który pozwalał na budowę budynków murowanych o różnej wielkości, z zachowaniem jednolitego popularnego ówczesnie stylu dworcowego. Z wzniesionych wówczas budynków stacji w powiecie piaseczyńskim do chwili obecnej zachowały się: na linii grójeckiej – Piaseczno Miasto, Gołków, Tarczyn, Kopana oraz na linii wilanowskiej – Wilanów i Klarysew.

Piaseczno Miasto, dworzec kolei wąskotorowej – magazyn służby drogowej. Fot. KOBIDZ.

Począwszy od 1921 r. Magistrat Warszawy podjął działania zmierzające do usunięcia kolejek wąskotorowych z ulic miasta, motywując je tym, że wskutek rozwoju sieci tramwajów miejskich, w miejscach ich przebiegu powstaje zagrożenie dla ruchu, a parowozy zadymiają miasto. Trwający wiele lat spór pomiędzy koleją, od 1932 r. funkcjonującą pod nazwą WKD S.A., a władzami Warszawy zakończył się w 1935 r. wyrokiem Sądu Okręgowego w Warszawie nakazującym zamknięcie części linii. W jego wyniku rozebrano linię

dowozową przez Warszawę oraz stację Warszawa Mokotów. Stacje końcową kolei grójeckiej przeniesiono tymczasowo do stacji Henryków u zbiegu ulic Odyńca i Puławskiej, natomiast wilanowskiej – do stacji Belweder. Docelowo końcowa stacja kolei grójeckiej miała zostać przeniesiona do Szop Niemieckich (przyszła stacja Warszawa Południowa), która została wzniesiona w końcu 1935 r. Warsztaty przeniesiono z Placu Unii Lubelskiej do Piaseczna. W międzyczasie stopniowo zamykano bocznicę towarową linii wilanowskiej. W 1936 r. zakończono przekucie torów kolei wilanowskiej z szerokości 800 na 1000 mm i włączono ją do sieci kolei grójeckiej na zbudowanej w tym celu stacji Iwiczna, co zamknęło okres jej niezależnego funkcjonowania. Jednocześnie wybudowano stację Piaseczno Przeladunkowe, stykającą z torami normalnej szerokości, co umożliwiło obsługę przewozów towarowych, po zamknięciu linii dowozowej w Warszawie.

Tarczyn – dworzec kolei wąskotorowej. Fot. KOBiDZ.

Wybuch II wojny światowej i związane z nim działania wojenne w 1939 r. nie spowodowały znaczących zniszczeń kolei i wkrótce przywrócono ruch pociągów. Kolej została ponownie unieruchomiona po upadku powstania warszawskiego. Władze niemieckie przystąpiły do ewakuacji taboru oraz planowego niszczenia infrastruktury kolei: na odcinku Piaseczno – Grójec wysadzono 6 budynków stacyjnych, zniszczono 24 mosty, w wielu miejscach uszkodzono tory, a także spalono parowozownię na stacji Piaseczno.

Po wyzwoleniu przedsiębiorstwo WKD S.A. znalazło się pod Przymusowym Zarządem Państwowym Ministerstwa Komunikacji. W czerwcu 1945 r. uruchomiono odcinek Warszawa Południowa – Grójec. W 1947 r., na mocy ustawy o przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, Polskie Koleje Państwowe przejęły cały majątek Warszawskich Kolei Dojazdowych S.A. Na przełomie lat 40. i 50. rozbudowano stację Piaseczno Miasto o nową halę motowagonowni wraz z budynkiem kolejowej przychodni

lekarskiej oraz podwyższono o jedno piętro budynek stacyjny.

Koniec lat 60. przynosił zmierzch kolejek wąskotorowych wychodzących z Warszawy, związany z rozwojem komunikacji samochodowej, który spowodował znaczny spadek przewozów pasażerskich. W 1969 r. zamknięto odcinek Warszawa Południowa – Warszawa – Dąbrówka, a w 1971 r. linie Warszawa Wilanów – Piaseczno i Warszawa Dąbrówka – Piaseczno Miasto – Góra Kalwaria. Wskutek tego Piaseczno Miasto stało się stacją końcową. Ostatecznie ruch pasażerski na pozostałych odcinkach kolei zamknięto w 1991 r., a ruch towarowy wstrzymano w 1996 r. Dzięki staraniom grupy miłośników kolei grójeckiej w 1994 r. cała zachowana infrastruktura zabytkowa kolei grójeckiej wpisana została do rejestru zabytków.

W 1997 r. zawiązało się Towarzystwo Restauracji Grójeckiej Kolei Wąskotorowej, które w 2000 r. przekształciło się w Piaseczyńskie Towarzystwo Kolei Wąskotorowej. Dzięki jego staraniom w 2001 r., grójecka kolej wąskotorowa została przekazana przez PKP władzom samorządowym powiatu piaseczyńskiego i od tego czasu funkcjonuje pod nazwą Piaseczyńska Kolej Wąskotorowa.

Kolej wąskotorowa wznowiła działalność i prowadzi przejazdy turystyczne w soboty i niedziele oraz wynajem pociągów na imprezy indywidualne.

Szansą dla ratowania kolei jest włączenie jej do podjętego w 2006 r. przez Urząd Miasta Piaseczna Lokalnego Programu Rewitalizacji. Koncepcja adaptacji istniejących obiektów oraz wykorzystanie terenu do budowy ośrodka kultury i edukacji, służącego mieszkańcom Piaseczna oraz będącego celem turystyki weekendowej mieszkańców aglomeracji warszawskiej umożliwi poprawę stanu obiektów zabytkowych. Ujęcie tych zamierzeń w Lokalnym Programie Rewitalizacji stwarza możliwość uzyskania wsparcia finansowego na ten cel ze środków funduszy strukturalnych UE.

Wieża wodna dworca kolei wąskotorowej w Tarczynie. Fot. KOBiDZ.

Dolina Jeziorki

Dolina rzeki Jeziorki jest obszarem ilustrującym jak uwarunkowania przyrodnicze wykorzystywane były historycznie do lokalizacji dworów i willi, a połączenie walorów przyrodniczych i kulturowych tworzyło nową wartość przestrzeni. Jeziorka płynie w malowniczej dolince i zachowała meandrujące koryto z brzegami porośniętymi drzewami i krzewami. W ten naturalny krajobraz wkomponowane zostały założenia dworskie w Chylicach, będące posiadłością ostat-

Konstancin – Jeziorna, willa „Zagłobin”
– ul. Sułkowskiego 1. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, budynek „Popiela”
– ul. Słowackiego 8. Fot. KOBiDZ.

nich książąt mazowieckich, a następnie własnością królewską oraz w Łosiu – od 1994 r. funkcjonuje, a jako rezerwat Skarpa Jeziorki, a także w Prażmowie. Rezerwat utworzony został w celu ochrony drzewostanu parkowego o charakterze leśnym, będącym pozostałością XIX w. założenia. Występuje tu wiele gatunków drzew zasadzonych ręką człowieka i stanowiących osobliwość przyrodniczą, w tym będący pomnikiem przyrody tulipanowiec amerykański. Krajobraz doliny Jeziorki doceniony został także przez wybitnego planistę ogrodów, głównego ogrodnika Warszawy, projektanta parków Skaryszewskiego i Ujazdowskiego, Franciszka Szaniora. Zaprojektował on w pierwszej połowie XX w. malowniczy park przy dworze w Piasecznie – Pólku.

Konstancin – Jeziorna, Dom Artystów Weteranów Scen Polskich,
ul. Pułaskiego 6. Fot. KOBiDZ.

które w 1917 r. uzyskały status uzdrowiska. W bezpośrednim sąsiedztwie rzeki wzniesiony został zakład przyrodoleczniczy Hugonówka (ul. Mostowa 15) oraz wspaniałe wille z ogrodami jak Zagłobin (ul. Sułkowskiego 1) i Willa barona Zacherta (ul. Sułkowskiego 7), Popiela (ul. Słowackiego 8 w latach 30. XX w. mieściła filię Warszawskiego Seminarium Duchownego), a także zakłady opiekuńcze: Ewangelicki Dom Opieki Tabita (ul. Długa 43) i Dom Artystów Weteranów Scen Polskich (ul. Pułaskiego 6). Wody rzeki Jeziorki wykorzystywane były także jako źródło energii dla obiektów przemysłowych takich jak młyn w Skolimowie (ul. Chylicka 19) i Stara Papiernia w Jeziornej (al. Wojska Polskiego 3).

Konstancin – Mirków, kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP. Fot. KOBiDZ.

Konstancin – Jeziorna, centrum handlowe „Stara Papiernia”. Fot. KOBiDZ.

Ślady walk narodo-wyzwoleńczych

Ziemię powiatu piaseczyńskiego, przez swoje położenie w sąsiedztwie Warszawy, często znajdowały się w strefie działań wojennych. Szlak bojowy na tych terenach usiany jest licznymi cmentarzami i mogiłami wojennymi, wśród których najstarsze pochodzą

z czasów powstania styczniowego z 1863 r. Przykładem takiej mogiły jest płyta nagrobna Ignacego Robaka na cmentarzu parafialnym w Słomczynie oraz mogiła w miejscowości Gwoździe, gdzie mieszkańcy ufundowali nowy pomnik w setną rocznicę wybuchu powstania. Miejsca pamięci związane z powstaniem styczniowym znajdują się również w Piasecznie, Tarczynie, Henrykowie i Prażmowie.

Znacznie większą grupę stanowią cmentarze wojenne i mogiły pochodzące z okresu I wojny światowej. Spoczywają w nich żołnierze armii: niemieckich, austriackich, rosyj-

Mogiła powstańców z 1863 r. na cmentarzu w Piasecznie. Fot. KOBiDZ

Tarczyn, obelisk ku czci „Obywatelom Gminy Komorniki poległym w walkach [...] 1914 – 1920”. Fot. KOBiDZ.

Mogiła powstańców z 1863 r. na cmentarzu w Piasecznie. Fot. KOBiDZ.

skich i polskich – np. cmentarze w Woli Dobieskiej, Oborach, Solcu, Wólce Pęcherskiej, Zalesiu Górnym, Jesówce, Kątach, Słomczynie, Moczydłowie – kopiec ziemny.

Z okresu II wojny światowej oprócz cmentarzy żołnierskich – zbiorowe mogiły żołnierzy AK w Pilawie, mogiła partyzantów i harcerzy w Chojnowie, istnieją zbiorowe mogiły ofiar ludności cywilnej – więźniowie Pawiaka rozstrzelani w 1942 r. w Magdalence (zbiorowa mogiła 223 osób przeniesiona w roku 1946 na teren cmentarza), w Sękocinie czy Stefanowie, zbiorowy pomnik - mogiła ludności narodowości polskiej i żydowskiej na cmentarzu żydowskim w Górze Kalwarii.

WYBRANA LITERATURA

- Bagieńscy E. i W. – cykl artykułów dotyczących historii powiatu piaseczyńskiego, prezentowanych w l.1998-2000 na łamach pisma *Co i jak w powiecie piaseczyńskim*
- Bania S., *Kalwarie polskie w XVII wieku. Dzieje stosowania w Europie od X do końca XVII wieku uświęconych Pasją Chrystusa miar jerozolimskich.*, Warszawa 1993
- Bergman E., *Góra Kalwaria – Ger* [w:] *Przegląd dokumentacji zabytków*, Warszawa-Mazowsze, z.2, Warszawa 2001
- Brykowski R., *Dwa nieznanne rysunki kościoła w Piasecznie* [w:] *Biuletyn Historii Sztuki* 1963, R. XXV, nr 2, s. 154-157
- Dziedzictwo kulturowe Mazowsza. Archeologia-Architektura-Etnologia*, red. B. Brzeziński, M. Sołtysiak, A Stawarz, Warszawa 2001. Mat. z konferencji naukowej pt. „Dziedzictwo kulturowe Mazowsza”, która odbyła się w Warszawie w dn. 24, 25 i 29 października 2001 r.
- Hentschel W., *Osiemnastowieczna przebudowa kościoła w Piasecznie* [w:] *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki (KAU)*, T. VIII, 1963, nr 2, s. 127-134
- Hertel J., *Znasz-li Konstancin? Stulecie Konstancina 1897-1997*, Konstancin 1997(?)
- Jaroszewski T.S i Braniewski W., *Po pałacach i dworach Mazowsza*, Warszawa 1999
- Kalinowski W., *Przebudowa rynku w Górze Kalwarii w pierwszej połowie XIX w.* [w:] *Biuletyn Instytutu Urbanistyki i Architektury*, 1955, nr 3(34), s. 3-4
- Kalwarczyk G. ks., *Dekanat piaseczyński w archidiecezji warszawskiej*, Warszawa 2001
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. X, z. 5, *Województwo warszawskie. Powiat grójecki*, opr. I. Galicka i H. Sygietyńska, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1962
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. X, z.14, *Województwo warszawskie. Powiat piaseczyński*, opr. I. Galicka i E. Żyłko, D. Kaczmarzyk, Warszawa 1962
- Kraska W., *Dzieje Państwowego Domu Pomocy Społecznej w Górze Kalwarii 1840-1990*, Góra Kalwaria 1991(?)
- Kurczuk M., *Iwiczna wczoraj i dziś. Rys historyczny wsi i najbliższych okolic*, Stara Iwiczna 2006
- Liczbński A., *Góra Kalwaria – lokacja i układ przestrzenny miasta (1670-1690)* [w:] *KAU*, R.II, 1957, z.3/4, s.199-217
- Majewski J.S. i Siedlak J., *Konstancin. Wille i ogrody*, Warszawa 2005
- Mitkowska A., *Polskie kalwarie*, Wrocław 2003
- Pokropiński B., *Kolej grójecka*, Warszawa 2002
- Tenże, *Kolej wilanowska*, Warszawa 2001
- 100 lat Konstancina*, E. Pustoła-Kozłowska, M. Barbasiewicz, M. Jankowska, A. Szkurlat [w:] *Mazowsze* nr 9-10, Warszawa 1997, s. 45-97
- Studia i materiały do dziejów Piaseczna i powiatu piaseczyńskiego*, pr. zb. pod red. J. Antoniewicza, Warszawa 1973
- Świątek T. W., *Konstancin. Wędrówka śladami ludzi i zabytków*, Warszawa 1995
- Zagrodzki T., *Czersk. Zamek i miasto historyczne*, Warszawa 1996
- Żmudziński T., *Piaseczno miasto królewskie i narodowe 1429-1933*, Warszawa 1933

Rejestr zabytków nieruchomości w powiecie piaseczyńskim - stan za października 2006 r.

Gmina Góra Kalwaria				
miejsowość, adres	obiekt	nr rejestru, data	opis (czas powstania, styl, autorzy)	stan zachowania
Baniocha, ul. Willowa 7	willa z ogrodem	1498 z 21.10.1991 r.	Willa zbudowana w l. 1895-96. (historia i wygląd obiektu nie są znane).	Obecnie nie istnieje, w jej miejscu stoi współcześnie wzniesiony budynek.
Brzeście	zespół dworski: dwór, oficyna dworska, spichlerz i park	1007/326/62 z 07.01.1962 r.	Dwór drewniany, wybudowany w XVIII w. (na starszych fundamentach) wg projektu arch. J. Fontany - właściciela wsi. Od 1869 do 1945 r. własność rodziny Okęckich. Styl barokowo-klasycystyczny. Wokół dworu park, pod k. XIX w. wybudowano spichlerz i oficynę. Po 1945 zespół użytkowany przez PGR.	Dwór w trakcie prac budowlanych: otynkowany i z murem alkiezem. Pozostałe budynki zespołu w stanie średnim. Pozostałości parku z pomnikami przyrody.
Czersk	układ urbanistyczny miasta średniowiecznego	1601 z 15.09.1999 r.	Układ urbanistyczny Czerska w granicach miasta lokacyjnego (średniowiecznego, lokowanego na planie regularnym) wraz z terenem wzgórze „Kościelisko”. Składa się z rynku, siatki ulic, zamku książąt mazowieckich z XIV/XV w. oraz kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego (1805-6) wraz z otoczeniem.	Wokół rynku luźna zabudowa współczesna.
Czersk	kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego; cmentarz przykościelny	1010/690/62 z 12.04.1962 r.	Kościół zbudowany w l. 1805-6 (na starszych fundamentach), przebudowany przez H. Kuderę w l. 1900-1902 wg proj. arch. K. Wojciechowskiego, neobarokowy. Wieża dobudowana w 1868 r. Przy kościele nieczynny cmentarz, zamknięty od zachodu murem z bramą i 2furtami.	Kościół restaurowany w 1950 i w l. 80. XX w. Stan średni, mury w niektórych partiach zawilgocone. Cmentarz uporządkowany w l. 60. XX w.
Czersk	ruiny zamku wraz z terenem podzamcza	1009/116 z 25.01.1958 r.	Zamek wzniesiony w 1 poł. XIV w. dla księcia Janusza I Mazowieckiego na nieregularnym planie z czworoboczną wieżą bramną i cylindrycznymi basztami, połączonymi linią murów obronnych. Od 1526 r. własność królewska. W poł. XVI w. przebudowany. W 1656 spalony przez Szwedów. Restaurowany w poł. XVIII w. z inicjatywy F. Bielińskiego - powstał nowy most nad fosą, prowadzący do wieży bramnej. W k. XVIII w. ponownie zniszczony przez Prusaków, później podczas dwóch wojen światowych. Prace konserwatorskie: 1904 r., 1907-11, 1927 i po 1950 aż do 1983. Zachowane są ruiny murów obronnych, pozostałości domów mieszkalnych, budynku pn., kościoła zamkowego św. Piotra, 2 okrągłe baszty pd. i zach. (d. więzienie i d. zbrojownia), wieża bramna (wjazdowa) na planie czworokąta oraz most nad fosą.	Stan ogólny zły. Najbardziej zniszczone mury od strony pn.-zach. (widoczne liczne odspojenia lica i ubytki, niewłaściwie zabezpieczona korona murów) oraz cylindryczne baszty (korozja cegły licowej, wewnątrz zacieki, baszta pd.) odchylona od pionu. Podobnie arkadowy most - odspojenia cegły). Nie utrwalone i nieczytelne zarysy fundamentów dawnego kościoła i tzw. Domu Dużego.
Góra Kalwaria	zespół urbanistyczno-budowlany miasta	1444 A z 10.08.1990 r.	Zespół powstał w 1670 r. jednocześnie z założeniem kalwaryjskim, ufundowanym przez bpa S. Wierzbowskiego. Podstawą planu był krzyż łańcki utworzony przez główne ulice, zaakcentowane 3 kłasztarami. Stanowi jedno z najbardziej oryginalnych XVII w. założeń przestrzennych w Polsce.	Stan zabudowy zróżnicowany.
Góra Kalwaria	kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego tzw. Dom Piłata	1018/365/62 z 05.03.1962 r.	Kościół popularnie zwany na „Górcie” (pierwotnie Dom/Ratusz Piłata) powstał w 2 poł. XVII w. z fundacji bpa S. Wierzbowskiego. Przebudowany w 1791 r. w stylu późnobarokowym. Na osi prezbiterium barokowa rzeźba Chrystusa Ecce Homo.	Stan dobry.
Góra Kalwaria	cmentarz żydowski	1408 z 09.02.1990 r.	Cmentarz żydowski (kirkut) założony w 1826 r. u zbiegu ul. Wiejskiej i Zakalwarii. Na jego terenie zachowało się ok. 100 nagrobków lub ich pozostałości oraz grobowiec (ohel) cadyków Alterów - odbudowany w 1991 r. po zniszczeniach wojennych.	Zdewastowany w czasie II wojny światowej - zachowana część wschodnia d. cmentarza. Zaniedbany.

Góra Kalwaria (Marianki)	kościół p.w. Opatrzności Bożej tzw. Wieczernik	1026/397/62 z 19.03.1962 r.	Wzniesiony w 1674 r. przez bpa S. Wierzbowskiego jako tzw. Wieczernik. Po 1890 restaurowany z funduszy A. Potockiej.	Stan bardzo dobry.
Góra Kalwaria (Marianki)	kapliczka przydrożna	1027/398/62 z 19.03.1962 r.	Kapliczka przydrożna z 2 poł. XIX w. usytuowana przy skrzyżowaniu ob. ul. Grójeckiej i Walewickiej. Bez wyraźnych cech stylowych.	Stan średni.
Góra Kalwaria ul. Piłsudskiego 27 (d. Świerczewskiego)	dom	1025/396 z 19.03.1962 r.	Dom mieszkalny wzniesiony w XVIII w., przebudowany w 1919 r.	Stan średni.
Góra Kalwaria ul. Ratuszowa 1	ratusz	1021/99 z 20.01.1958 r.	Wybudowany w l. 1829-1834 wg projektu B. Witkowskiego (z poprawkami L. Marconiego) przez przedsiębiorcę J. Gladeckiego, w stylu klasycystycznym.	Stan bardzo dobry. Zniszczony podczas II wojny światowej, odbudowany w l. 1950-51.
Góra Kalwaria ul. Sajny 1	tzw. pałac arcybiskupi	1023/720/62 z 05.05.1962 r.	Budynek z XVIII/XIX w. zwany pałacem arcybiskupim, pierwotnie mieszczący Sąd Pokoju Powiatu Czerskiego. Od 1845 r. dom mieszkalny, w l 1958 – 2002 siedziba Archiwum Państwowego. Przykład barokowej architektury użyteczności publicznej.	Stan dobry.
Góra Kalwaria ul. Sajny 2	zespół klasztorny bernardynów: kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, klasztor, brama	1016/364/62 z 05.03.1962 r.	Zespół złożony z kościoła i z zabudowań klasztornych z lat 1755-59 wg proj. J. Fontany z fundacji F. Bielińskiego, w stylu barokowym. Klasztor później przekształcany, posiada 2 skrzydła barokowe. Przed fasadą kościoła dziedziniec, zamknięty od ul. Ks. Sajny ogrodzeniem z bramą, zdobioną barokowymi figurami. Wokół ogrodu klasztorного mur. Kościół restaurowany w 1848 i po zniszczeniach w 1915 r.	Stan dobry. Remontowany kilkakrotnie po II wojnie światowej.
Góra Kalwaria ul. Sajny 3 (d. Świerczewskiego 10)	dom	1024/656 z 09.04.1962 r.	Dom mieszkalny wzniesiony w XVIII w., przebudowany. Przykład budownictwa miejskiego z XVIII w. na Mazowszu.	Stan średni.
Góra Kalwaria ul. św. Antoniego	kaplica św. Antoniego	1017/718/62 z 05.05.1962 r.	Kaplica św. Antoniego z Padwy zbudowana w 2 poł. XVIII w., styl barokowy. W latach 1903, 1930 remontowana.	Stan dobry. Po 1945 r. remontowana.
Góra Kalwaria ul. Szpitalna 1	dawny konwent pijarów (konwikt).	1019/366/62 z 05.03.1962 r.	Zespół składa się z 13 zabytkowych budynków powstałych XVII - XX w., w otoczeniu parku. Najstarszy dawny konwikt z 1675 r. fundacji bpa S. Wierzbowskiego (do 1806 r). W 1819 r. został sprzedany na koszary rosyjskie, a od 1841 r. mieścił przytułek dla starców i kalek. Po 1945 r. zakład opiekuńczy, ob. Dom Pomocy Społecznej im. W. Łukasińskiego. Kompleks rozbudowywany dwukrotnie w XIX w., w tym po 1860 r. wg proj. H. i L. Marconich, oraz w pocz. XX w. Do zespołu należą: kaplica p.w. Zwiastowania NMP z 1861r. i 2 połączone z nią galeriami pawilony- jeden ze sklepieniami piwnicami z 1675 r.; budynek portierni wraz z bramą wjazdową, dom mieszkalny (d. izolatorium z XIX w.), 3 pawilony z 1910 r., budynek biblioteki (d. rozdzielnia prądu), budynek ambulatorium i kuchni z 1910 r., dom administracyjny i kaplica pogrzebowa z 1912 r., dom mieszkalny z 1918 r. Budynki kaplicy i pawilonów są neobarokowe, wnętrza kaplicy neogotyckie. Budynki: biblioteki, ambulatorium i kuchni oraz kaplica pogrzebowa w stylu neogotyckim. Pozostałe pawilony mają architekturę o skromnym detalu, charakterystyczną dla budownictwa wojskowego.	Stan zachowania poszczególnych obiektów zespołu jest zróżnicowany, na ogół dobry lub średni (zły nieużytkowanego domu (d. izolatorium).

Góra Kalwaria ul. Szpitalna 1	kaplica p.w. Zwiastowania NMP	1020/719/62 z 19.03.1962 r.	Kaplica na terenie Domu Pomocy Społecznej im. W. Łukasińskiego (d. konwentu pijarów), połączona arkadowymi galeriami z 2 budynkami – w jednym z nich zachowane piwnice 1675 r. Zbudowana w 1861 r. wg proj. H. Marconiego. Eklektyczna z przewagą el. neogotyckich i neobarokowych. Przed kaplicą na osi głównej skwer z fontanną i figurą NMP.	Stan dobry. W 1983 remontowana.
Góra Kalwaria ul. 3 Maja 1	jatki	1022/98 z 20.01.1958 r.	Dawne kramy z podcieniami o toskańskiej kolumnadzie wybudowane w 1836 r. wg proj. B. Witkowskiego. Przylegają z jednej strony do gmachu ratusza.	Stan bardzo dobry.
Kąty	kopiec - mogiła	1474 z 29.03.1993 r.	Kopiec z krzyżem przy szosie Warszawa-Góra Kalwaria usypany w 1915 r. w miejscu zbiorowej mogiły żołnierzy z I wojny światowej (69 Niemców i 41 (?) Rosjan). Otoczony wałem z fosą, i 6 głazami. Na 2 z nich napisy informacyjne o poległych żołnierzach.	Stan dobry.
Linin	wiatrak koźlak	1056/858 z 06.07.1970 r.	Wiatrak drewniany typu koźlak z 1854 r., przeniesiony w to miejsce z Warszawy w 1917 r. Był czynny do 1951 r.	Stan zły (nieużytkowany). Zachowany prawie kompletny mechanizm napędowy (brak skrzydeł) oraz wyposażenie młyńskie.
Potycz	dwór	1084/400 z 19.03.1962 r.	Dwór z poł. XIX w. rozebrany w l. 70 XX w. Zachowały się pozostałości otaczającego go niegdyś parku krajobrazowego z tego samego czasu.	Nie istnieje.
Sobików	cmentarz przy kościele p.w. św. Stanisława Biskupa	1374 z 26.07.1989 r.	Obecnie nieczynny, założony przy kościele św. Krzyża z 1670 r.- rozebrany w 1938 r. (obecnie w tym miejscu współczesny kościół p.w. św. Stanisława Biskupa). Zachowały się 2 nagrobki: Maryanny ze Skorupskich Łaszczowej zm. w 1824 r. i jej córki oraz nagrobek Felicjana i Ludwika Kozłowskich z 1870 r.	Nagrobki wymagają konserwacji.
Sobików	dzwonnica drew.	1105/55 z 4.07.1956 r.	Położona po pn. stronie kościoła św. Stanisława Biskupa, powstała ok. 1670 r. równoległe z budową nie istniejącego obecnie drewnianego kościoła. Przetrzała w niezmienionej formie do czasów obecnych.	Stan zły - remontowana w l. 70. XX w. W 1981 r. zamknięta ze względu na zły stan techniczny
Sobików	cmentarz par. rzym.-kat.	1359 z 11.10.1988 r.	Cmentarz przy rozwidleniu dróg do Czarnego Lasu i Cendrowic. Założony w XVIII w. Najstarszy z zachowanych nagrobków pochodzi z 1747 r. (kolumna z obeliskiem), pozostałe z 2 poł. XIX w. oraz mogiła 14 żołnierzy rozstrzelanych przez hitlerowców w 1939 r.	Stan dobry.
Gmina Konstancin Jeziorna				
miejsowość, adres	obiekt	nr rejestru, data	opis (czas powstania, styl, autorzy)	stan zachowania
Bielawa 9	zespół dworski: dworek, browar (pozostałości), park, kapliczka z ogrodzeniem	1288 z 26.02.1987 r.	Budynek wzniesiony w l. 1895-1896 r. pierwotnie jako oficyna starszego, drewnianego dworu, który spłonął w 1942 r., właściciel H. Rossmann. Styl z el. neoklasycystycznymi. Wokół dworu pozostałości parku krajobrazowego z XIX w. oraz ogrodu owocowo – warzywnego. Do założenia należał także browar z ok. 1860 r.,- obecnie nie istniejący. Przy wjeździe kapliczka z k. XIX w. z kutym żelaznym ogrodzeniem.	Stan dworu dobry. Dwór remontowany w l. 1981-82. Budynek browaru nie istnieje – zachował się jedynie fragment muru (ogrodzenia lub ściany browaru).
Konstancin - Jeziorna	zespół zabudowy miasta	1415-A z 28.02.1990 r.	Zespół budowlany oraz układ urbanistyczny miasta, obejmuje tereny historycznych letnisk, powstałych w wyniku parcelacji w latach 1897 - Konstancin, Skolimów oraz wschodnia część Chylic i 1926 - Królewska Góra.	Zachowany w znacznej części historyczny układ przestrzenny, z wyjątkiem np. obecnego Stocera. W wielu miejscach nastąpił wtórny podział posesji.

Konstancin –Jeziorna ul. Batorego 15	pensjonat „Kaprys” z ogrodem	1204 A z 04.12.1982 r.	Wzniesiony w 1904 r., przebudowany w 1909 wg proj. B. Czosnowski. Właściciele: W. Giełżyński, następnie M. Mrozowska. Eklektyczny z przewagą el. neorenesansowych i neoklasycystycznych.	Stan bardzo dobry - po gruntownej restauracji.
Konstancin - Jeziorna ul. Batorego 17	willa „Rusałka” z ogrodem	56 z 22.09.1976 r. i 16.08.2000 r. (ogród)	Willa zbudowana w 1911 r. wg proj. B. Czosnowskiego dla W. Wrześniewskiego, później własność J. i H. Lipińskich, w czasie II wojny światowej siedziba Gestapo, po 1945 r. kwaterunek. W stylu szwajcarskim.	Stan bardzo dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Batorego 20	willa „Julia” z ogrodem	908 A z 04.08.1977 r.	Willa z 1905 r. proj. W. Czosnowski dla K. Machlejda. Ogród proj. firma C. Ulrich. Willa eklektyczna z el. secesji, neobaroku i stylu szwajcarskiego.	Stan zły.
Konstancin - Jeziorna ul. Batorego 32/34	dozorcówka willi	1049/1116 z 17.05.1975 r.	Wzniesiona w latach 1942 - 48, proj. M. Nowicki dla K. Lutostańskiego. W stylu funkcjonalizmu. Całkowicie przebudowana.	Współczesna przebudowa całkowicie zmieniła wygląd dozorcówki – zatarła cechy pierwotne.
Konstancin - Jeziorna ul. Batorego 33	willa „Wanda” z ogrodem	1454-A Z 05.12.1990 r.	Wzniesiona w 1906 r., własność rodziny Fryde, następnie Stankiewiczów i Allinów. Eklektyczna z el. neorenesansowymi i neobarokowymi oraz secesyjnymi.	Stan bardzo dobry - nieznacznie przekształcony wystrój zewnętrzny podczas ostatniego remontu.
Konstancin - Jeziorna ul. Batorego 41	willa „Aniela” z ogrodem	1225 -A z 12.04.1983 r.	Zbudowana ok. 1898 r., proj. W. Marconi dla Dziewulskich. Przed 1939 r. Dziewulscy sprzedali willę W. Stefańskiemu, który w czasie okupacji sprzedał ją Linkowskiemu - zmienili oni nazwę willi na ROMALIN. Budynek z el. stylu letniskowego.	Stan bardzo dobry. Przebudowana w 1992 r. dobudowano basen, a następnie ujednociono architekturę zewnętrzną wszystkich budowli.
Konstancin - Jeziorna ul. Batorego 43	willa „Józefina” z ogrodem	1240 z 20.12.1991 r.	Z pocz. XX w., właściciele: L. Szczęsłowicz, J. Stefański. Eklektyczna z el. secesji. W ogrodzie od frontu domu kolumna z orłem.	Stan bardzo dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Chylicka 31 (d. Chylicka 17, 17a)	pensjonat „Syrena”	900 z 18.05.1977 r.	Z 1925 r., własność spółki Borelovsky S.A. Styl eklektyczny z el. neobaroku. Przed frontem budynku fontanna pozbawiona rzeźby przedstawiającej małego chłopca.	Stan średni.
Konstancin - Jeziorna ul. Długa 59 (d. Długa 61)	willa „Jeryhonka”	1128 z 22.09.1976 r.	Wcześniejsza nazwa JUTRZENKA zbudowana ok. 1903 r. lub 1912 r., proj. W. Jabłoński dla S. Frosta. Styl zakopiański.	Stan bardzo dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Gąsiorowskiego 10	willa z ogrodem	1356 -A z 19.08. 1988 r.	Willa zbudowana w l. 1926-27 wg proj. prawdopodobnie M. Lalewicza. Styl dworkowy.	Stan dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Jagiellońska 23	willa „Eloe” z ogrodem	1585 z 22.09.1976 i 09.09.1997 r.	Z 1906 r., proj. K. Skórewicz dla S. i M. Wilczyńskich. Przez wiele lat była rezydencją Prezydenta Warszawy Piotra Drzewieckiego, Później UMiG. Styl dworkowy.	Po generalnym remoncie. Stan bardzo dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Jagiellońska 28	willa „Witoldówka” z ogrodem	914 A z 10.08.1977 r.	Z 1910r., proj. J. Heurich. Własność Z. Gromba. Styl secesyjny.	Stan zły – nieużytkowana.
Konstancin - Jeziorna ul. Jagiellońska 37	willa „Borówka” z ogrodem	905 A z 01.08.1977 r.	Z 1912 r. proj. H. Wasiutyński jako dom własny. Z el. secesji (polichromowany fryz).	Stan bardzo dobry.
Konstancin - Jeziorna (Chylice) ul. Jasna 25	willa z ogrodem	1445 A z 31.08.1990 r.	Willa z 1929-30 r., własność Cz. Kołakowskiego, od 1940 r. H. i Z. Bukowskich. Styl funkcjonalny.	Stan bardzo dobry, nieznacznie przekształcona.
Konstancin - Jeziorna ul. Jaworskiego 1a	kościół p.w. św. Józefa	918-A z 10.11.1977 r.	Kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP, 1907-09 r., proj. H. Kuder. Styl neogotycki.	Stan dobry.

Konstancin - Jeziorna ul. Jaworskiego 5	willa „Amelin”	1214 z 06.01.1983 r.	Z l. 1901-1903, willa własna E. Natansona - dyrektora i współdziałowca papierni. Willa nawiązująca do architektury angielskiej, el. konstrukcji szachulcowej.	Stan dobry – po remoncie.
Konstancin - Jeziorna ul. Kościelna 3	willa „Magnolia”: altana drew., kapliczka, park	1658-A z 10.09.1998 r.	Z 1909 r., proj. prawd. J. Heurich. Wzniesiona na miejscu wcześniejszego dworku ZŁUDZENIE z 1885 r., lub będąca jego adaptacją. Styl dworkowy (el. neoklasycystyczne). W ogrodzie drewniana altana i kapliczka w kształcie grotty z figurą Matki Boskiej.	Stan bardzo dobry. Po remoncie w 1980 i 1993 r.
Konstancin - Jeziorna ul. Matejki 10	willa „Wierzbówka” z ogrodem	1389-A z 07.07.1989 r.	Z 1909 r. Właściciel S. Wierzbiński. Styl niemożliwy do określenia.	Obecnie budynek w trakcie przebudowy lub wznoszony jako całkiem nowy (?).
Konstancin-Jeziorna ul. Mickiewicza 3	willa „Sosnówka” z ogrodem	A-44 z 24.02.2003 r.	Wcześniejsza nazwa LEONÓWKA, zbudowana w 1907 r. wg proj. J. P. Dziekońskiego przez firmę W. Czosnowskiego dla L. Rudzkiej. Od 1912 r. mieściła szkołę powszechną i gimnazjum z internatem. Po 1929 r. przekształcona w koedukacyjne gimnazjum. W 1930 r. własność S. i H. Łagunów, od 1941 rodziny Sosnowskich (zmiana nazwy). Obecnie własność Zarządu Uzdrawiska Konstancin. Styl szwajcarski.	Stan dobry. Remontowana w 1996 r. i od tamtej pory nie użytkowana.
Konstancin - Jeziorna ul. Piasta 32	willa „Pallas-Athene” z ogrodem	996-A z 25.11.1980 r.	Z 1906 r. proj. M. Lalewicz dla J. i E. Eisertów(?), przed II wojną światową należała do J. Polikierowej. Styl willi włoskiej. W ogrodzie eklektyczny pawilon oraz budynki współczesne.	Stan bardzo dobry. Willa i otoczenie remontowane i przekształcone w l. 60. ostatnio w l. 80. włącznie z ogrodem wg projektu A. Grzybowski.
Konstancin - Jeziorna ul. Piłsudskiego 21 (d. Aleja Zjednoczenia)	willa „Pod Dębem” z ogrodem	1373-A z 20.034.1989 r.	Wcześniejsza nazwa POD ŁABĘDZIEM. Zbudowana w 1902 r. lub w 1911 r., wg proj. J. P. Dziekońskiego. Właściciele J. hr Dąmbska, P. F. Adolf. Nawiązuje do willi włoskich okresu renesansu.	Stan bardzo dobry. Obecnie przekształcona - po 1994.
Konstancin -Jeziorna ul. Piłsudskiego 54(d. Aleja Zjednoczenia 36)	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	904 z 25.05.1977 r.	Zbudowany w l. 1911 -1913, wg proj. J.P. Dziekońskiego. Styl neogotycki.	Stan dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Potulickich 42 (d. Potulickich 20, KRN 20)	willa „Stamary”	1401-A z 27.11.1989 r.	Z 1929 r., wg proj. S. Noakowskiego dla M. i S. Rylów. Po 1945 r. m.in. siedziba URM, potem Władysława Gomułki i Towarzystwa Przyjaciół Konstancina. Formy historyzmu.	Stan średni.
Konstancin - Jeziorna (Skolimów) ul. Pułaskiego 6	zespół „Domu Aktora Weterana”: budynek główny „Schronisko”, dom pracy twórczej, dom ogrodnika, ogród (park leśny)	1545-A z 29.03.1993 r.	Budynek z 1927 r., wzniesiony wg proj. J. Mikulskiego, z elementami uproszczonych form renesansowych i barokowych. Obecnie Dom Artysty Weterana Scen Polskich. W zespole także: Dom Pracy Twórczej z l. 20. XX w., styl eklektyczny, częściowo przebudowany, Dom Orodnika z ok. 1927 r. w stylu eklektycznym oraz ogród o leśnym charakterze.	Stan bardzo dobry. Obiekty bieżąco remontowane.
Konstancin - Jeziorna ul. Sienkiewicza 5	willa „Szwajcarka” z ogrodem	1373-A z 03.09.1990 r.	Zbudowana w 1899 r., jako willa własna W. Czosnowskiego lub projekt J. P. Dziekońskiego dla hr. Dąmbskiej. Później własność O. i G. Palów. Styl letniskowy w typie pensjonatu szwajcarskiego.	Stan średni. Przekształcona - m.in. pozbawiona werand i charakterystycznego detalu drewnianego.
Konstancin - Jeziorna ul. Sienkiewicza 7	willa „Natemi” z ogrodem	1544-A z 23.03.1993 r.	Pierwotnie nazywana EUGENIA wzniesiona w 1906 r., proj. J. P. Dziekoński dla ks. Ogińskiej lub dla A. Oraczewskiego. Kolejni właściciele: 1914 r. M. Radziwiłł, ok. 1918 r. A. Jackowski - przemianowana na MARIA, od 1930 r. N. i E. Landsbergów - pod nazwą NATEMI. Przed willą rzeźba J. Gabowicza „Chłop”. W stylu neorenesansu włoskiego.	Stan bardzo dobry.

Konstancin - Jeziorna ul. Sienkiewicza 15	willa „Izyhali” z ogrodem	912 A z 09.08.1977 r.	Z 1926 r., proj. Sobocki i Ujejski dla Ireny Paschalskiej. Ogród proj. Stefan Rogowicz z 1927 r. Styl neobarokowy.	Stan bardzo dobry - w trakcie remontu. Po 1975 r. przekształcony dach.
Konstancin - Jeziorna ul. Sienkiewicza 19	Willa „Maryla” z ogrodem	909 A z 05.08.1977 r.	Zbudowana w 1899 r. /1904 r./ proj. J.P. Dziekoński, własność Towarzystwa Ulepszonych Miejscowości Letniczych, nast. Zarządu Osady „Uzdrowisko Konstancin”, później p. Chojnackich. Styl neogotycki.	Stan średni.
Konstancin - Jeziorna ul. Skargi 7	willa „Ustronie” z ogrodem	1286 z 12.05.1987 r.	Willa własna J. Czajkowskiego z lat 1908-1911. Potem własność rodziny K. Schielego (syna współzał. Browaru Habermusch i Schiele) - w tym okresie remont willi i urządzenie ogrodu przez C. Ulricha. Willa pierwotnie w stylu eklektycznym z przewagą el. secesyjnych.	Stan bardzo dobry - gruntownie przekształcona i rozbudowana, w l. 1995-96, wg projektu A. Grzybowski, w typie neobarokowego zameczku.
Konstancin - Jeziorna ul. Skargi 11	willa „Uroczą” z ogrodem	910 A z 06.08.1977 r.	Zbudowana w 1934 r., własność L. Manczyka. Styl dworkowy z el. neobaroku.	Stan bardzo dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Skargi 18	willa „Fraszka”: oficyna, ogród	1609-A z 09.08.1996 r.	Pierwotna nazwa DWOREK W LESIE, potem FRASZKA. Zbudowana w 1928 (1929-30 ?), proj. Z. Mączyńskiego dla Michaliny Czarneckiej (późniejszej żony J. Wedla). Po 1945 r. mieszkał tu prof. M. Weiss. Styl dworkowy z el. neoklasycyzmu i neobaroku. Na tej samej posesji znajduje się domek dla służby z 1928 r., proj. Z. Mączyńskiego.	Stan obu średni.
Konstancin - Jeziorna ul. Słomczyńska 20	willa „Rysieńka” z ogrodem	913 A z 10.08.1977 r.	Z 1911 r., eklektyczna z el. secesyjnymi.	Stan bardzo dobry - remontowana w 1996 r.
Konstancin - Jeziorna ul. Słowackiego 8	budynek „Popiela” z ogrodem	903 z 24.05.1977 r.	Wzniesiony po 1893 r., w l. 30. XX w. mieszczący filię Warszawskiego Seminarium Duchownego, po 1945 r. gimnazjum skolimowskie, później Medyczne Studium Zawodowe. Obecnie odzyskany przez Kurię Metropolitalną. Styl eklektyczny z el. neogotyckimi.	Stan bardzo dobry - po generalnym remoncie, dobudowano jedno skrzydło. Obecnie nieużytkowany.
Konstancin - Jeziorna ul. Słowackiego 12	willa „Sapieżanka” z ogrodem	1414-A z 12.02.1990	Willa z przełomu XIX i XX w. W stylu drewnianych willi letniskowych.	Stan średni.
Konstancin - Jeziorna ul. Sobieskiego 13	willa „Gryf” z ogrodem	1226 z 27.04.1983 r.	Zbudowana w l. 1902-1905 wg proj. B. Czosnowskiego przez firmę i dla W. Czosnowskiego. Od 1905 r. własność A. i J. Bąkowskich, pod kon. l. 30 XX w. W. Kędzińskiego. Po II wojnie światowej dom dziecka do l. 80. XX w. Zameczek w typie architektury saksońskiej z elementami secesyjnymi.	Stan średni. W latach powojennych remonty z przeróbkami wnętrz.
Konstancin - Jeziorna ul. Sobieskiego 16	willa „Zorza” z parkiem	1619-A z 02.04.1996 r.	Wybudowana w 1925 r. Własność M. i G. Litterów. Styl neoklasycystyczny.	Stan zły. Od lat 90. XX w. nieużytkowana.
Konstancin - Jeziorna ul. Sułkowskiego 1	willa „Zagłobin” z ogrodem	903-A z 22.05.1971 r.	Wzniesiona w 1911 r. wg proj. J. Czajkowskiego dla H. Seydla. Ogród w stylu naturalistycznym wykonała firma C. Ulrich. Budynek w stylu eklektycznym łączącym motywy renesansu, baroku i secesji. Z budynkiem łączył się zadaszony taras wykorzystywany jako muszla koncertowa.	Stan bardzo dobry - po remoncie. Do budynku dobudowano ogród zimowy i oficynę.
Konstancin - Jeziorna ul. Sułkowskiego 2	willa „Złudzenie” z ogrodem	1496 z 09.09.1991 r.	Willa (pensjonat ZOFIÓWKA?) zbudowana w 1908 r. dla T. Tyborowskiego. W 1940 własność T. Domańskiego. Reprezentuje styl eklektyczny.	Stan bardzo dobry. Po 1999 r. przekształcona - zmieniono balustrady, usunięto niektóre detale na elewacjach.
Konstancin - Jeziorna ul. Sułkowskiego 7	willa „Zachertówka” z ogrodem	1233 z 29.08.1983	Pierwotna nazwa HELUNIN, później ZACHERTÓWKA od nazwiska właściciela A. Zacherta, wzniesiona w pierwszych latach XX w., proj. J. Heurich. W stylu eklektycznym z wieżą i el. neorenesansu.	Stan zły - obecnie w trakcie remontu.

Konstancin - Jeziorna ul. Szpitalna 14/16	dwie wille z ogrodem	1493-A z 05.08.1991 r.	Dwa budynki: willa w stylu szwajcarskim z werandami i wieżyczką prawdopodobnie z pocz. XX w. oraz budynek z ok. 1900 r. w stylu eklektycznym.	Stan średni.
Konstancin - Jeziorna ul. Środkowa 12/14	willa „Odpozynek” z ogrodem	907/A z 03.08.1977 r.	Pensjonat zbudowany w 1930 r. (?). Własność Z. Wojciechowskiej, przed II wojną światową siedziba urzędu gminy, po wojnie SARP. Styl eklektyczny z el. secesji.	Aktualnie w trakcie kapitalnego remontu.
Konstancin - Jeziorna ul. Środkowa 27	willa „Versal” z ogrodem	1551-A z 27.12.1993 r.	Wcześniejsze nazwy WERSAL, VERSAILLES, wzniesiona w 1909 r. dla E. Gwizdańskiego, później W. Kaweckiej. W stylu eklektycznym z el. secesji.	Stan bardzo dobry. Po kapitalnym remoncie wg projektu A. Rostkowskiej.
Konstancin - Jeziorna ul. Środkowa 30 (d. Wojewódzka 29)	willa „Dziunio” z ogrodem	911-A z 08.08.1977 r.	Z ok. 1910 r. w stylu dworcowym z el. neoklasycystycznymi.	Stan bardzo dobry - remont kapitalny w l. 90. XX w.
Konstancin - Jeziorna ul. Warecka 2	willa „Nike” z ogrodem	1610-A z 23.08.1996 r.	Z 1934 r. zbudowana dla J. Iwanowskiej. Styl dworcowy.	Stan średni.
Konstancin - Jeziorna ul. Wierzejewskiego 9 (d. Wierzejewskiego 11)	willa „Biały Dworek” z ogrodem	898 z 18.05.1977 r.	Zbudowana w 1901 (1910?), proj. T. Zieliński. Własność Z. Łebkowskiego, następnie mec. J. Landaua. Obecnie należy do STOCER-u. Willa w stylu dworcowym z przewagą el. neobarokowych.	Stan średni.
Konstancin - Jeziorna ul. Wierzejewskiego 12 (d. Wierzejewskiego 12/14)	willa „Mon Repos” z ogrodem	899 z 18.05.1977 r.	Pierwotna nazwa SUŁTANKA, zbudowana w 1930 r. dla E. Girey, od 1935 r. pensjonat Z. Wojciechowskiej MON REPOS. Obecnie należy do STOCER-u. W stylu historyzmu z przewagą el. klasycystycznych i barokowych.	Stan średni - remontowana w 1975.
Konstancin-Jeziorna ul. Wierzejewskiego 15	willa „Marysieńka” z domkiem ogrodnika, ogrodem i ogrodzeniem	A-45 z 24.02.2003 r.	Wcześniejsza nazwa ADA, zbudowana w 1926 r. jako dom własny H. Gaya. Kolejni właściciele: Chromińscy, obecnie PP. Uzdrowisko Konstancin. Willa z el. neoklasycyzmu. Na tej samej posesji domek ogrodnika prawdopodobnie z tego samego okresu, pełniący też funkcję stacji uzdatniania wody.	Stan średni, domku zły.
Konstancin - Jeziorna ul. Wilanowska 37 (d. 20-lecia PRL 37/37a)	willa „Ave”	984 A z 03.08.1979 r.	Z 1893 r. (1903) proj. J. Heurich dla A. Manna. Styl wczesnego modernizmu z el. secesji. Pierwotnie z dekoracją dachu w formie rzeźb przedstawiających 4 dwugłowe postacie mitologiczne.	Stan dobry - częściowo wyremontowana w latach ostatnich (głównie od frontu).
Konstancin - Jeziorna ul. Wojska Polskiego 3	stara piarnia	1040/149 z 09.06.1958 r.	Pierwotny budynek z 1837-38 r., proj. J. Gay, składający się z części w kształcie litery L dla holendrów i maszyny papierniczej oraz sortowni i oczyszczalni szmat, rozbudowany w 1843 r. o pomieszczenie dla maszyny parowej i przed 1916 r. o skład szmat., później całość użytkowana jako szmaciarnia. W l. 70. XX w. częściowo spalony - zachowała się jedynie południowa część pomieszczenia maszyny papierniczej.	Stan bardzo dobry. W l. 2002-2003 odbudowano część budynku (łącznie z magazynem szmat) adaptowano na centrum handlowe.
Konstancin - Jeziorna ul. Wojska Polskiego 3	budynek magazynu szmat	16-A z 21.12.2001 r.	Wzniesiony w 1912 r. lub w 1915 r., później rozbudowany.	Stan bardzo dobry. W 2002-03 r. rozbudowany od strony zachodniej i adaptowany na centrum handlowe łącznie z budynkiem piarni.
Konstancin - Jeziorna ul. Żeromskiego 4	willa „Świt” - dom Stefana Żeromskiego z ogrodem	1048/782 z 16.08.1968 r.	Zbudowana w 1914 lub 1917 r., proj. Z. Chrzanowski dla Z. Jasińskiego, od 1920 r. własność S. Żeromskiego. Styl wczesnego modernizmu.	Stan bardzo dobry.
Konstancin - Jeziorna ul. Żeromskiego 9 (d. Żeromskiego 7)	wieża ciśnień	902 z 23.05.1977 r.	Zbudowana w 1899 r., proj. E. Lilpop dla Tow. Ulepszonych Miejscowości Letniczych. Styl neoromański.	Stan średni - nieużytkowana.

Konstancin - Jeziorna ul. Żeromskiego 10 (d. Żeromskiego 10/10a)	willa „Anna” z ogrodem	901 z 20.05.1977 r.	Wzniesiona w l. 1903 - 1905, proj. J. Heurich dla A. Klimpla, ogród - firma Ulrich?, od 1930 r. własność Kasy im. J. Mianowskiego - pełnił rolę domu wypoczynkowego dla ludzi nauki. Po 1945 r. kwaterunek. Styl secesyjny.	Stan zły.
Konstancin - Jeziorna ul. Żeromskiego 11 (d. Żeromskiego 9)	willa „Helena” z ogrodem	906 A z 02.08.1977 r.	Zbudowana w 1901 r. wg proj. J. Heuricha (w decyzji datowana na k. XIX w., proj. E. Cichocki). Własność F. Roman. W typie willi włoskiej.	Stan średni.
Łyczyn	dwór wraz z otoczeniem (pozostałości parku)	A-35 z 28.02.2000 r.	Zespół dworsko-parkowy, w skład którego wchodzi dwór - dom rządzący prawdopodobnie z k. XIX w. w stylu eklektycznym, po 1945 r. przebudowany oraz pozostałości parku krajobrazowego.	Dwór - stan zły, park - stan bardzo zły.
Obory	zespół dworski: dwór i park	1069/236 z 19.11.1959 r.	Dwór wzniesiony w poł. XVII w. wg proj. Tylmana z Gameren Lub Tomasza Poncino dla J. Wielopolskiego. W 1795-96 r. przebudowa - zmiana dachu na mansardowy i przekształcenie wnętrza. W 1869 r. przebudowany dla Potulickich wg proj. W. Marconiego - dostawiono kaplicę i ryzalit z klatką schodową. W 1945 r. upaństwowiony, mieścił początkowo przedszkole, od 1949 r. Dom Literatów im. B. Prusa. Budynek w stylu barokowym. Ogród barokowy z 2 poł. XVII w., przekształcony w k. XVIII w. W poł. XIX w. powiększony i przekształcony w park krajobrazowy. Dalsze przekształcenia: po 1912 r. oraz w okresie międzywojennym - wprowadzono nowe elementy kompozycji. Po 1945 r. podzielony między dwóch właścicieli.	Stan dworu bardzo dobry. Park: część należąca do Domu Literatów - stan dobry w l. 60. modernizacja, część za stawem - zaniedbana.
Słomczyn	kościół p.w. św. Zygmunta z dzwonnica	1104/263/60 z 12.10.1960	Zbudowany w l. 1719-25 z fundacji Hieronima Wielopolskiego. W l. 1902-09 dobudowano boczne nawy, prezbiterium oraz zakrystię. Teren kościoła otoczony ceglany murem. Styl barokowy. Przy kościele dzwonnica z 1902 r. w stylu neoklasycystycznym.	Stan dobry. W latach 60. i 70. XX w. remontowany.
Słomczyn - Cieciszew	cmentarz par. rzym.- kat.	1336 z 28.12.1988 r.	Cmentarz rzymsko - katolicki z k. XIX w. ogrodzony murem ceglany z bramą wzniesionym w 1915 r.	Stan średni. Na cmentarzu neogotycka kaplica.
Gmina Lesznowola				
miejsowość, adres	obiekt	nr rejestru, data	opis (czas powstania, styl, autorzy)	stan zachowania
Lesznowola	zespół dworski: dwór i park	1055/399/62 z 19.03.1962 r.	Dwór z 2 poł. XVIII w., otoczony pozostałościami parku. Przed 1939 r. należał do rodziny Dmowskich. Bez wyraźnych cech stylowych. Na zachód od dworu pozostałości folwarku.	Stan zły - budynek i park zaniedbane. Dwór gruntownie przebudowany w l. 60. XX w.
Stara Iwiczna ul. Słoneczna	cmentarz par. rzym.- kat.	1471 z 09.09.1992 r.	Założony w pocz. XIX w. jako cmentarz ewangelicko-augsburski. Od 1979 r. należy do parafii rzymsko-katolickiej Zesłania Ducha Świętego. Najstarsze nagrobki pochodzą z 1 poł. XIX w.	Stan dobry, ogrodzenie cmentarza średni.
Gmina Piaseczno				
miejsowość, adres	obiekt	nr rejestru, data	opis (czas powstania, styl, autorzy)	stan zachowania
Gołków	zespół dworca kolejowego (Grójecka Kolej Dojazdowa): dworzec, perony	1586-A z 17.06.1994 r.	Zespół powstały po 1912 r. w związku z przeprowadzeniem wąskotorowej linii kolejowej z Piaseczna do Grójca. Budynek dworcowy z ok. 1925 r. wg proj. arch. K. J. Jakimowicza (wcześniejszy z 1913 zniszczony podczas I wojny światowej).	Stan średni. Budynek dworca obecnie przeznaczony został na mieszkania.
Henryków-Urocz ul. Gromadzka 7	chałupa	1200 z 27.10.1982 r.	Chałupa drewniana z przełomu XIX i XX w., z bali sosnowych, kryta strzechą. Przeniesiona w to miejsce ze wsi Dziechciniec w gminie Wiązowna.	Otoczenie zarośnięte samosiewami.

Jazgarzew ul. Główna 2	zespół kościoła św. Rocha, plebania, cm. Przykościelny oraz ogrodzenie.	36-A z. 08.06.2000 r.	Kościół nosi wezwanie św. Wawrzyńca Męczennika (parafia jest pw. św. Rocha) powstał w l. 1923-1928, wg proj. Konstantego Jakimowicza w stylu neobarokowym. Plebania z pocz. XX w., teren wokół kościoła d. cmentarz.	Kościół z otoczeniem oraz plebania w stanie dobrym.
Pęchery 14	dwór	1074/367/62 z 05.03.1962 r.	Pierwotny dwór drewniany z 1 poł. XIX w. ss. Miłosierdzia, zakomponowany wspólnie z parkiem krajobrazowym i stawem. Obok w XIX/XX w. folwark z zachowanymi kuźnią, wozownią i spichlerzem. Po 1945 r. zespół upaństwowiono, później dwór odzyskany przez ss. Miłosierdzia, pozostałości folwarku należą do prywatnych właścicieli. Przed wejściem zachowana figura św. Józefa.	Dwór został przekształcony po 1950 r. m.in. przeznaczono go na dom wypoczynkowy. Ponownie przekształcony w l. 90 XX w. (obmurowane drewniane ściany).
Pęchery	spichlerz	1074/715/62 z 05.05.1962 r.	Położony w środkowej części dawnego folwarku, murowany, zbudowany na przełomie XIX i XX w.	Stan zły.
Piaseczno	zespół dworców kolejowych (Grójecka Kolej Dojazdowa). Stacja Piaseczno-Miasto: dworzec, perony, pompownia ze studnią, magazyn służby drogowej, lokomotywnia (9 obiektów) Stacja Piaseczno-Przeładunkowa: dworzec, rampa czołowa i przeładunkowa. Stacja Piaseczno-Wiadukt: perony	1586-A z 17.06.1994 r.	Powstał w l. 1898-1925. jako kolei wąskotorowa - o szerokości torów 1000 mm. Na stacji Piaseczno-Miasto (d. Piaseczno-Grójeckie) znajdują się: dworzec zbudowany ok. 1925 r., wg proj. arch. K. S. Jakimowicza (przekształcony w 1946 r.), plac postojowy przed nim i prowadząca do niego ulica, perony przydworcowe, pompownia ze studnią kopaną z 1947 r., magazyn służby drogowej i zespół 9 budynków lokomotywowni z różnych lat, głównie powojennych m.in. hala maszyn, parowozownia, kotłownia. Na stacji Piaseczno-Przeładunkowa zachowały się: dworzec z 1946 r. - wzniesiony wg przedwojennego projektu i 2 rampy - czołowa i przeładunkowa tj. przestawcza, dwupoziomowa z 1951 r. Na stacji Piaseczno-Wiadukt zachowane są perony kolejowe. Zachowane budynki stacyjne wraz z urządzeniami technicznymi są przykładami sztuki i techniki inżynierskiej.	Stan zróżnicowany: budynków dworcowych średni, niektórych z obiektów lokomotywowni zły.
Piaseczno ul. Chyliczkowska 20 e, 20b, 20c (d. Chyliczkowska 20)	zespół „Poniatówka”: internat nr 2, internat „Poniatówka”, dom, park	1184-A z 30.07.1981 r.	Zespół budynków położonych na terenie parku miejskiego (d. pałacowego) z XIX i pocz. XX w. Najstarszy – budynek „Poniatówka” prawdopodobnie z pocz. XIX w. Przebudowany w k. XIX w., po 1945 r. upaństwowiony i zamieniony na internat. Budynek internatu nr 2 - zwany popularnie pałacem lub „Platerówką”, z l. 1899-1902, w stylu neoklasycystycznym - mieścił Szkołę Żeńską Gospodarstwa Wiejskiego C. Plater-Zyberkówny. Dom mieszkalny, usytuowany obok internatu z l. 20 - tych XX w., w stylu dworskowym.	Stan średni.
Piaseczno ul. Czajewicza 23	dom	1185-A z 30.07.1981 r.	Wzniesiony w 1907 r. w stylu eklektycznym.	Stan dobry.
Piaseczno ul. Kościuszki 1	cmentarz parafialny rzym.-kat.; kaplica, ogrodzenie z bramą	1324 z 02.02.1991 r.	Założony w 1794 r., powiększony i zamknięty murowanym ogrodzeniem z bramą w 1 poł. XIX w. Na cmentarzu miejsca pamięci narodowej: mogiła powstańców z 1863r., mauzoleum osób zamordowanych w czasie II wojny światowej; kaplica grobowa rodziny Rostkowskich z 1 poł. XIX w. i kilka nagrobków z XIX i pocz. XX w. m.in. klasycystyczny nagrobek F. Deskura.	Stan dobry.
Piaseczno Pl. Piłsudskiego 1 (d. Rynek 11)	ratusz	1080/368/62 z 05.03.1962 r.	Wybudowany w l.1823-24 wg projektu H. Szpilowskiego w stylu klasycystycznym (pierwotny drewniany spłonął w XV w.).	Stan bardzo dobry.

Piaseczno Pl. Piłsudskiego 10	zespół kościoła p.w. św. Anny (d. p.w. śś. Macieja i Anny): kościół, dzwonnica, plebania	1078/202 z 17.11.1959 r.	Kościół powstał w 2 poł. XVI w., w miejscu drewnianego p.w. śś. Macieja i Anny. Restaurowany po 1603, w 1736 i 1833 r. Rozbudowany po 1918 r. Późnogotycki z el. barokowymi. W fasadzie rzeźba św. Jana Nepomucena z 1736 r. Od wsch. drewniana dzwonnica z poł. XIX w. Na pn. od kościoła stara plebania z przełomu XVIII i XIX w., w miejscu poprzedniej z 1794 r.	Stan kościoła i pozostałych budynków dobry.
Piaseczno ul. Półko 1	dworek z ogrodem	1241-A z 22.02.1984 r.	Dom z poł. XIX w., przebudowany w okresie międzywojennym. W stylu dworskowym. Park proj. F. Szanior.	Stan dobry.
Piaseczno ul. Przesmyckiego 38	willa „Choinka” z ogrodem	1439-a z 20.07.1990 r.	Wzniesiona w 1929 r. wg proj. T. Bursche dla jego brata A. Bursche, otoczona parkiem krajobrazowym. W stylu dworskowym.	Stan dobry.
Piaseczno ul. Przesmyckiego 39	willa z ogrodem	1318-A z 08.04.1989 r.	Willa z ok. 1900 r. zbudowana dla rodziny Leśniewskich. Nawiązuje do stylu dworskowego.	Budynek zasłonięty wysokim ogrodzeniem.
Piaseczno ul. Staszica 13	willa z ogrodem	8-A z 29.04.1999 r.	Willa z 1930 r., pierwotnie własność inż. Siedleckiego. Styl eklektyczny.	Stan bardzo dobry - remontowana
Piaseczno ul. Tuwima	cmentarz żydowski	1409 z 02.02.1991 r.	Założony pierwotnie poza granicami miasta (obecnie w jego obrębie) ok. 1860 r. 17 zachowanych macew, najstarsza z 1869 r. oraz pomnik pamięci osób zamordowanych przez hitlerowców.	Zajmuje część terenu pierwotnego cmentarza. Stan dobry.
Piaseczno-Zalesie Dolne ul. Jodłowa 2	willa z ogrodem	1313 z 04.11.1987 r.	Willa zbudowana w 1929 r. w otoczeniu ogrodu. Styl eklektyczny.	Stan dobry.
Siedliska 43	willa z ogrodem	1312-A z 17.07.1987 r.	Willa wzniesiona w l. 1906-07 wg proj. K. Wojciechowskiego w otoczeniu parku.	Teren niedostępny i zadrzewiony. Stan zachowania willi niestabilny.
Wola Gołkowska	zespół dworski: dwór, dom ogrodnika, park ze stawami	A-1629 z 10.06.1997 r.	Zespół złożony z dworu i parku krajobrazowego wraz z 2 stawami, z 2 poł. XVIII w. dla Gołkowskich herbu Jastrzębiec i Strzeмиę oraz domu ogrodnika z 1 poł. XIX w. Dwór przekształcono prawdopodobnie w 1843 r., potem ponownie po II wojnie światowej.	Stan bardzo dobry, park zadbany. Budynek stajni i czworaka, rozebrano w l. 80 XX w.
Wólka Pęczerska (teren rezerwaty Biele Chojnowskie)	cmentarz wojenny	1448 z 06.04.1994 r.	Założony w 1915 r. Liczy 70 mogił gdzie pochowano 69 Niemców i 12 Rosjan – wg napisów na 2 głazach. Obok nich kapliczka. Ślady mogił obecnie zatarte i oznaczone drewnianymi krzyżami.	Stan średni.
Gmina Prażmów				
miejsowość, adres	obiekt	nr rejestru, data	opis (czas powstania, styl, autorzy)	stan zachowania
Prażmów ul. F. Ryxa 35	kościół p.w. św. Franciszka	1086/713/62 z 05.05.1962 r.	Wzniesiony w l. 1800-1817 przez P. Czołchańskiego i następnego właściciela dóbr Prażmowskich F. Ryxa, w stylu klasycystycznym. W 1871 r. dobudowano wieżę od frontu.	Stan dobry. Po II wojnie światowej kilkakrotnie remontowany.
Prażmów	zespół dworski: dwór, park, budynki gospodarcze – stajnia, gorzelnia	1087/713/62 z 05.05.1962 r. i 1088 z 07.04.1977 r.	Złożony z dworu, stajni i gorzelnii, zbudowany w 1820 r. dla F. Ryxa, z parkiem krajobrazowym. Klasycystyczny dwór restaurowano w 1905 i 1959 r. Zabudowania gospodarcze częściowo przekształcone po 2 poł. XX w.	Dwór w stanie średnim obecnie Ośrodek Zdrowia, stajnia - przebudowana, gorzelnia w trakcie remontu.
Zadębie 16	chałupa	1221 z 16.03.1983 r.	Drewniana chałupa zbudowana na przełomie XIX/XX w.	Stan średni (nie użytkowana).

Gmina Tarczyn				
miejsowość, adres	obiekt	nr rejestru, data	opis (czas powstania, styl, autorzy)	stan zachowania
Komorniki	zespół dworski: dwór i park	1426 z 20.08.1990 r.	Wzniesiony prawdopodobnie w 1 poł. XIX w. wraz z parkiem. Przed 1914 r. należał do L. Łobodowskiego, a przed 1939 do rodziny Dąbrowskich.	Ruina, w najbliższym otoczeniu pozostałości d. parku.
Kopana 21	zespół dworski: dwór i park	1490-A z 17.07.1991 r. i 16.03.1999 r.	Powstał w 1 poł. XIX w., w 1901 r. rozbudowany od wschodu – data na attyce, i w okresie międzywojennym, własność rodziny Górskich. Pozostałości parku krajobrazowego z pocz. XX w., proj. S. Celichowskiego.	Stan średni. Zespół przekształcony po 1945 r. - park zdewastowany.
Pawłowice-Kopana	dworzec kolejowy (Grójecka Kolej Dojazdowa)	1586-A z 17.06.1994 r.	Obecny budynek z ok. 1925 r. wg proj. K. J. Jakimowicza. Stacja wykorzystywana okazjonalnie dla ruchu turystycznego. Nawiązuje do stylu dworkowego.	Stan średni. Aktualnie pełni funkcje mieszkalne.
Księżowola, ul. Parkowa i Świerkowa	park z aleją dojazdową	1486 z 17.07.1991 r.	Park krajobrazowy ukształtowany wokół nie istniejącego dziś dworu na przełomie XIX i XX w., ze stawem i aleją dojazdową, obsadzoną szpalerem świerków.	Park nieuporządkowany, aleja zadbane.
Many	zespół dworski: dwór, oficyna (dom rządcy), 2 bud. gospodarcze i park	1450-A z 05.12.1990 r.	Zespół z XIX w., dwór przekształcony w 1928 r. wg proj. T. Tołwińskiego na dwór własny, obecnie rozebrany (w jego miejscu budowany nowy). Zachowane zabudowania gospodarcze, dom rządcy oraz park ze stawami i alejami dojazdowymi (prowadzące do dworu i części folwarku).	Dwór nie istnieje; pozostałe zabudowania w stanie dobrym; park zadbane, o czytelnym układzie alei.
Prace Duże	zespół dworski: dwór i park	956-A z 14.11.1972 r.	Zespół z 2 poł. XIX w., dwór przebudowany w dwudziestolecu międzywojennym przez rodzinę Budnych. Po II wojnie światowej zrujnowany (ob. w trakcie rekonstrukcji). Styl dworkowy z el. baroku.	Dwór w trakcie prac budowlanych.
Rembertów	kościół p.w. św. Jana Chrzciciela, dzwonnica	1098/485/62 z 23.03.1962 r.	Drewniany kościół z l. 1730-42 (pierwotny z 1538 r.), przebudowany w 1826 i 1880 r. Remontowany m.in. w 1936 i 59 r. Obok kościoła drewniana dzwonnica z 1826 r.	Stan dobry. Dzwonnica w stanie średnim.
Tarczyn ul. Ks. Czesława Oszkiela	kościół parafialny p.w. św. Mikołaja; dzwonnica	1110/71 z 02.09.1957 r.	Zbudowany w XV lub na pocz. XVI w., później przebudowywany m.in. gruntownie w l. 1623-30 - przedłużony o 2 przęsła i przesklepiony, oraz w XVIII w. Nawarstwienia w stylu gotyckim, barokowym i klasycystycznym. Przy kościele neoklasycystyczna dzwonnica z 1842 r.	Stan dobry.
Tarczyn ul. Warszawska 1	dawny zajazd	767 z 26.09.1967 r.	Zbudowany na pocz. XIX w. Jeden z pierwszych zajazdów pocztowych w Królestwie Polskim, ważna stacja na trasie Grójec-Kraków. Mieścił punkt wymiany koni do dylizansów, hotel i karczmę.	Stan średni. Remontowany współcześnie, pełni funkcje usługowe.
Tarczyn	zespół dworca kolejowego (Grójecka Kolej Dojazdowa): dworzec, magazyn, wieżowy zbiornik wodny ze studnią, perony.	1586-A z 17.06.1994 r.	Powstał po 1914 r. w związku z przeprowadzeniem wąskotorowej linii kolejowej z Piaseczna do Grójca. Składa się z: budynku dworcowego - z ok. 1925 r. wg proj. K. J. Jakimowicza, (wcześniejszy z 1913 zniszczony podczas I wojny światowej), magazynu służby drogowej, zbiornika wieżowego wodnego ze studnią głębinową - przed 1939 r (?).	Stan średni. Dworzec nie pełni swej funkcji, przeznaczony został na mieszkania. Stacja wykorzystywana okazjonalnie dla ruchu turystycznego.

1

2

3

4

1. Brzeście, zespół dworski
2. Czersk, układ urbanistyczny miasta
3. Czersk, kościół p.w. Przemienienia Pańskiego
4. Czersk, ruiny zamku
5. Góra Kalwaria, kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego
6. Góra Kalwaria, cmentarz żydowski
7. Góra Kalwaria, kościół p.w. Opatrzności Bożej tzw. Wieczernik
8. Góra Kalwaria, Marianki – kapliczka przydrożna

5

6

7

8

1

2

3

4

1. Góra Kalwaria, ul. Piłsudskiego 27 – dom
2. Góra Kalwaria, ul. Ratuszowa 1 – ratusz
3. Góra Kalwaria, ul. Sajny 1 – tzw. pałac arcybiskupi
4. Góra Kalwaria, ul. Sajny 2 – zespół klasztorny bernardynów
5. Góra Kalwaria, ul. Sajny 3 – dom
6. Góra Kalwaria, ul. Św. Antoniego – kaplica św. Antoniego
7. Góra Kalwaria, ul. Szpitalna 1 – dawny konwent pijarów
8. Góra Kalwaria, ul. Szpitalna 1 – kaplica p.w. Zwiastowania NMP

5

6

7

8

1

2

3

4

1. Góra Kalwaria, ul. 3 Maja 1 – jatki
2. Kąty, kopiec – mogiła z I wojny światowej
3. Linin, wiatrak koźlak
4. Potycz, dwór
5. Sobików, cmentarz przy kościele p.w. św. Stanisława Biskupa
6. Sobików, dzwonnica przy kościele p.w. św. Stanisława Biskupa
7. Sobików, cmentarz rzymsko – katolicki
8. Bielawa, zespół dworski

5

6

7

8

1

2

3

4

1. Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 15
– pensjonat Kaprys
2. Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 17
– willa Rusalka
3. Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 20
– willa Julia
4. Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 32/34
– dozorcówka willi
5. Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 33
– willa Wanda
6. Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 41
– willa Aniela
7. Konstancin – Jeziorna, ul. Batorego 43
– willa Józefina
8. Konstancin – Jeziorna, ul. Chylicka 31
– pensjonat Syrena

5

6

7

8

1

2

3

4

- 1. Konstancin – Jeziorna, ul. Długa 59
– willa Jeryhonka
- 2. Konstancin – Jeziorna, ul. Gąsiorowskiego 10
– willa
- 3. Konstancin – Jeziorna, ul. Jagiellońska 23
– willa Eloë
- 4. Konstancin – Jeziorna, ul. Jagiellońska 28
– willa Witoldówka
- 5. Konstancin – Jeziorna, ul. Jagiellońska 37
– willa Borówka
- 6. Konstancin – Jeziorna, ul. Jaworskiego 1a
– kościół p.w. św. Józefa
- 7. Konstancin – Jeziorna, ul. Kościelna 3
– willa Magnolia
- 8. Konstancin – Jeziorna, ul. Mickiewicza 3
– willa Sosnówka

5

6

7

8

1. Konstancin – Jeziorna, ul. Piasta 32
– willa Pallas-Athene
2. Konstancin – Jeziorna, ul. Piłsudskiego 21
– willa Pod Dębem
3. Konstancin – Jeziorna, ul. Piłsudskiego 54
– kościół p.w. Wniebowzięcia NMP
4. Konstancin – Jeziorna, ul. Potulickich 42
– willa Stamary
5. Konstancin – Jeziorna, ul. Pułaskiego 6
– Dom Aktora Weterana
6. Konstancin – Jeziorna, ul. Sienkiewicza 5
– willa Szwajcarka
7. Konstancin – Jeziorna, ul. Sienkiewicza 7
– willa Natemi
8. Konstancin – Jeziorna, ul. Sienkiewicza 15
– willa Izyhali

1. Konstancin – Jeziorna, ul. Sienkiewicza 19
– willa Maryla
2. Konstancin – Jeziorna, ul. Skargi 7
– willa Ustronie
3. Konstancin – Jeziorna, ul. Skargi 11
– willa Urocza
4. Konstancin – Jeziorna, ul. Skargi 18
– willa Fraszka
5. Konstancin – Jeziorna, ul. Słomczyńska 20
– willa Rysieńka
6. Konstancin – Jeziorna, ul. Słowackiego 8
– budynek Popiela
7. Konstancin – Jeziorna, ul. Słowackiego 12
– willa Sapieżanka
8. Konstancin – Jeziorna, ul. Sobieskiego 13
– willa Gryf

1. Konstancin – Jeziorna, ul. Sobieskiego 16 – willa Zorza
2. Konstancin – Jeziorna, ul. Sułkowskiego 1 – willa Zagłobin
3. Konstancin – Jeziorna, ul. Sułkowskiego 2 – willa Złudzenie
4. Konstancin – Jeziorna, ul. Sułkowskiego 7 – willa Zachertówka
5. Konstancin – Jeziorna, ul. Szpitalna 14/16 – dwie wille
6. Konstancin – Jeziorna, ul. Środkowa 12/14 – willa Odpoczynek
7. Konstancin – Jeziorna, ul. Środkowa 27 – willa Versal
8. Konstancin – Jeziorna, ul. Środkowa 30 – willa Dziunio

1. Konstancin – Jeziorna, ul. Warecka 2
– willa Nike
2. Konstancin – Jeziorna, ul. Wierzejewskiego 9
– willa Biały Dworek
3. Konstancin – Jeziorna, ul. Wierzejewskiego 12
– willa Mon Repos
4. Konstancin – Jeziorna, ul. Wierzejewskiego 15
– willa Marysienka
5. Konstancin – Jeziorna, ul. Wilanowska 37
– willa Ave
6. Konstancin – Jeziorna, ul. Wojska Polskiego 3
– stara papiernia
7. Konstancin – Jeziorna, ul. Wojska Polskiego 3
– magazyn szmat
8. Konstancin – Jeziorna, ul. Żeromskiego 4
– willa Świt

1. Konstancin – Jeziorna, ul. Żeromskiego 9 – wieża ciśnień
2. Konstancin – Jeziorna, ul. Żeromskiego 10 – willa Anna
3. Konstancin – Jeziorna, ul. Żeromskiego 11 – willa Helena
4. Łyczyn – dwór
5. Obory – dwór
6. Słomczyn – kościół p.w. św. Zygmunta
7. Słomczyn – cmentarz rzymsko – katolicki
8. Lesznowola – dwór

1

2

3

4

1. Stara Iwiczna, ul. Słoneczna – cmentarz rzymsko – katolicki
2. Gołków, zespół dworca Grójeckiej Kolei Dojazdowej
3. Jazgarzew, ul. Główna 2
Kościół p.w. św. Wawrzyńca
4. Pęchery, dwór
5. Pęchery, spichlerz
6. Piaseczno, dworzec Piaseczno - Miasto Grójeckiej Kolei Dojazdowej
7. Piaseczno, ul. Chyliczkowska 20e – internat Platerówka
8. Piaseczno, ul. Chyliczkowska 20b – dworek Poniatówka

5

6

7

8

1. Piaseczno, ul. Czajewicza 23
- dom
2. Piaseczno, ul. Kościuszki 1 - cmentarz
rzymsko - katolicki
3. Piaseczno, pl. Piłsudskiego 1 - ratusz
4. Piaseczno, pl. Piłsudskiego 10
- zespół kościoła p.w. św. Anny
5. Piaseczno, ul. Pólko 1 - dwór
6. Piaseczno, ul. Przesmyckiego 38 - willa
Choinka
7. Piaseczno, ul. Staszica 13 - willa
8. Piaseczno, ul. Tuwima - cmentarz
żydowski

1. Piaseczno – Zalesie Dolne, ul. Jodłowa 2 – willa
2. Wólka Pęcherska – cmentarz wojenny 1915 r.
3. Prażmów, ul. Ryxa 35 – kościół p.w. św. Franciszka
4. Prażmów – dwór
5. Zadębie 16 - chałupa
6. Komorniki – dwór
7. Kopana – dwór
8. Pawłowice – Kopana, dworzec Grójeckiej Kolei Dojazdowej

1

2

3

4

1. Księżowola – park
2. Many – zabudowania folwarczne
3. Many – park
4. Prace Duże – dwór
5. Rembertów – kościół p.w. św. Jana Chrzyciela
6. Tarczyn, ul. Oszkiela 5 – kościół p.w. św. Mikołaja
7. Tarczyn, ul. Warszawska 1 – dawny zajazd
8. Tarczyn - dworzec Grójeckiej Kolei Dojazdowej

5

6

7

8

Podstawy Prawne Ochrony Zabytków

Głównym źródłem prawa odnośnie zabytków jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. [Dz.U.Nr 162 z 17.09.03 r. poz. 1568] oraz wynikające z niej rozporządzenia.

■ Co to jest zabytek

Definicję określającą pojęcie „zabytek” znajdujemy w art. 3 p. 1 Ustawy, gdzie otrzymała następujące brzmienie:

„Zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Pojęcie to rozumiane jest bardzo szeroko i obejmuje wszystkie obiekty w podziale na trzy kategorie:

- zabytki nieruchome,
- zabytki ruchome,
- zabytki archeologiczne.

Warunkiem do uznania danego obiektu za zabytek jest wskazanie go przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków na podstawie potwierdzonych w drodze ustaleń naukowych wartości oraz objęcie go jedną z form ochrony, która zapewni dalsze jego zachowanie.

Przynależność obiektu do zabytków rozpatrywana jest pod kątem posiadanych przez niego określonych wartości tj.

- wartości historycznych – np. miejsce prowadzenia ważnych dla historii Polski bitew, wydarzeń, obecność w danych obiektach wybitnych postaci;
- wartości artystycznych – np. dzieła prezentujące style danej epoki;
- wartości naukowych - np. obiekty noszące cechy twórczości danego artysty, pokazujące fazę rozwoju jego twórczości lub danego stylu.

Ważnym kryterium kwalifikującym dany zabytek do objęcia go określoną formą ochrony jest jego ranga i znaczenie dla danego miejsca, w którym jest położony, a także specyfika regionu.

■ Kategorie zabytków

- **zabytek nieruchomy** – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości.

Pod tym pojęciem należy rozumieć dzieła budownictwa, architektury i urbanistyki, jak historyczne założenia miast (układ urbanistyczny) i wsi (układ ruralistyczny), parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni dekoracyjnej, cmentarze, budowle i ich wnętrza, wyznaczone otoczenie zabytku, miejsca upamiętnione wydarzeniami historycznymi bądź działalnością wybitnych osób lub instytucji.

Ponadto obiekty etnologiczne, jak typowe budowle wiejskie, budowle budownictwa przemysłowego, jak stare kopalnie, huty, warsztaty i dzieła budownictwa obronnego, jak zespoły fortyfikacji lub pojedyncze schrony.

Zabytkiem nieruchomym będą również obszary w znaczeniu krajobrazów kulturowych, zorganizowane parki kulturowe lub pomnik historii.

- **zabytek ruchomy** – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych.

Należą do nich: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatyka oraz pamiątki historyczne, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

- **zabytek archeologiczny** – zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Są nimi pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Uwaga! (art. 35 ust.1 i 2 Ustawy) „każdy odkryty lub znaleziony zabytek archeologiczny stanowi własność Skarbu Państwa”.

■ Ochrona i opieka nad zabytkami

Wyróżnienie obydwu terminów jest istotne z uwagi na sprecyzowanie ich znaczenia oraz wynikające z tego powinności.

- **Ochrona zabytku** sprawowana jest przez organy administracji publicznej (np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków), które podejmują czynności w celu zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla zachowania zabytku, zapobiegania zagrożeniom, także kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywiezieniu zabytku, kontrole stanu zachowania i przeznaczenia a także uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, oraz kształtowaniu środowiska.

Zapisy prawnej ochrony zabytków oprócz wymienianej Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami występują również w innych aktach prawa takich jak: Ustawa o ochronie przyrody, Ustawa o gospodarce nieruchomościami, Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Ustawa o bibliotekach, Ustawa o muzeach, Prawo Budowlane oraz Prawo o Ochronie Środowiska.

- **Opieka nad zabytkami** sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza, polega, w szczególności na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości oraz popularyzowania i upowszechniania o nich wiedzy.

Ponadto problematykę ochrony uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii i planów zagospodarowania przestrzennego na szczeblu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym. Dla powiatu i gmin są to analizy i studia z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategia rozwoju gmin, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Najbardziej szczegółowym źródłem ustaleń odnośnie ochrony i opieki nad zabytkami może być program opieki nad zabytkami sporządzony przez województwo, powiat i gminę. Dokument ten określa działania danego szczebla władzy samorządowej w postaci konkretnych zadań zaplanowanych w celu zachowania obiektów zabytkowych, wyeksponowania ich walorów, przyczyniając się tym samym do zwiększenia atrakcyjności danego terenu oraz popularyzacji wiedzy na temat historycznej spuścizny regionu.

■ Formy ochrony

Zabytki podlegają ochronie, którą zapewnia wpis obiektu do rejestru zabytków (jednostkowy lub obszarowy), objęcie ochroną na podstawie zapisu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego w przypadku obiektu znajdującego się w ewidencji wojewódzkiej/gminnej, bądź podlegającego ochronie na podstawie powołanych parków kulturowych.

Forma ochrony decyduje o możliwości dopuszczalnych przekształceń obiektu, sposobie formalnego załatwiania spraw związanych np. z pracami remontowo – konserwatorskimi, a także praw i obowiązków stawianych przed właścicielem i użytkownikiem zabytku.

- **Rejestr zabytków** najbardziej znana i powszechna formą, która zapewnia najlepszą ochronę prawną zabytku. Wpis do rejestru zabytków jest działaniem administracyjnym prowadzonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek strony - właściciela lub użytkownika obiektu, lub z urzędu - bez wniosku strony ani też zadeklarowanej jego zgody. Przed wpisaniem obiektu do rejestru prowadzone jest postępowanie, podczas którego gromadzone są informacje i materiały dokumentacyjne, potwierdzające wartość tego obiektu – m.in. oględziny obiektu z udziałem stron. Postępowanie kończy wydanie przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków decyzji, która jeżeli strony nie wnoszą sprzeciwu, lub uwag co do treści sentencji lub uzasadnienia, uprawomocnia się i ma nadany numer rejestru zgodny z kolejnym zapisem w księdze rejestru zabytków.

Zabytek może być wpisany do rejestru w trzech kategoriach, do których prowadzone są odrębne księgi rejestru, jako zabytek nieruchomy - A, ruchomy - B lub archeologiczny - C.

Wpis do rejestru zabytków prowadzony jest stale, dlatego zabytki wcześniej nie figurujące w rejestrze mogą zostać wpisane

w wyniku prowadzonych ustaleń naukowym w zakresie historii, historii sztuki, architektury, urbanistyki, lub na podstawie odkryć prowadzonych np.. podczas wykopalisk archeologicznych lub badań architektonicznych.

Do zabytku wpisanego do rejestru stosuje się określony w ustawie zakres jego ochrony, który spoczywa głównie na jego właścicielu.

Istnieją sytuacje, gdy zabytek nie może podlegać dalszej ochronie prawnej. Są to okoliczności - stosownie do przepisu art. 13 ust. 1 ustawy, pozwalające na skreślenie zabytku z rejestru w całości lub w części m.in., gdy zabytek uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo, którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych. Działanie takie jest precedensowe!

- **Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego** – dokument sporządzany przez gminy, stanowiący miejscowe prawo. Podlegając konsultacjom społecznym umożliwiają tym samym partycypację mieszkańców danego terenu w jego zagospodarowanie.

W zakres tego dokumentu wchodzi wszelkie ustalenia i zasady zagospodarowania terenu objętego planem również pod kątem opieki nad zabytkami. Dokument ten poprzedzają specjalistyczne opracowania – konsultowane i przyjmowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na podstawie których dokonuje się w planie odpowiednich zapisów ochrony - np. odnośnie stref z ustaleniem dopuszczanej kubatury budynków, podziału i stopnia zagospodarowania działek.

Jednym z materiałów wymaganych do planu jest gminna ewidencja zabytków. Jest to wykaz zabytkowych obiektów na terenie gminy, które wskazuje Wojewódzki Konserwator Zabytków. Gminna ewidencja zabytków stanowi integralną część wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Są to zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak również te o wartości typowo miejscowej, które będą podlegać ochronie na podstawie zapisów w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ewidencja zabytków jest również podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami na wszystkich szczeblach.

- **Park Kulturowy** tworzony w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Warunkiem utworzenia parku kulturowego jest więc identyfikacja obszaru posiadającego powyższe cechy w określonych granicach oraz wola władz samorządowych i danej społeczności, która przekłada się na odpowiednie działania zmierzające do ochrony tych wartości.

Park kulturowy powoływany jest uchwałą rady gminy bądź wielu gmin, jeżeli granice parku obejmują obszary poza terytorium jednej gminy, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Uchwała taka określa nazwę parku, jego granice, sposób ochrony jak również zakazy i ograniczenia wynikające z zagospodarowania terenu. Dla obszaru w granicach parku obligatoryjne jest powołanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w okresie do trzech lat od powołania parku. Do zadań ochrony parku można utworzyć specjalną jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

Na terenie parku, zgodnie z przyjętym planem ochrony mogą występować szczególne przepisy dotyczące np. prowadzenia robót budowlanych, użytkowania terenu – składowanie odpadów, które można rekompensować inną przyjętą formą zagospodarowania terenu, wymagającą szczególnych warunków.

Parki Kulturowe jako obszary o szczególnej wartości krajobrazowej posiadające programy ochrony oraz jednostki organizacyjne trzymające nad tym pieczę, mogą przystępować do różnego rodzaju funduszy (unijnych, programów pomocy, dotacji na ochronę zabytków), które oprócz konkretnych projektów mogą również rekompensować pewne ograniczenia w zagospodarowaniu terenu.

- **Pomnik Historii** dotyczy jedynie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru lub parków kulturowych posiadających szczególne wartości dla kultury narodowej. Pomnik historii powoływany jest na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w drodze zarządzenia. W zarządzeniu opublikowanym w Dzienniku Ustaw ustanowione są granice pomnika.

W Polsce powołano dotąd 30 Pomników Historii, wśród których znajduje się obiekt z terenu województwa mazowieckiego „Warszawa – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim

i Wilanowem” Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia.08.09.1994 r. (Monitor Polski nr 50 z 1994 r., poz. 423)

Kolejnym etapem może być wpis pomnika historii na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO dokonywany przez Komitet Dziedzictwa Światowego oraz objęcia ich szczególną ochroną na podstawie przyjętej w Paryżu Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. nr 32 poz.190 i 191). Lista światowego Dziedzictwa UMSECO zawiera 12 obiektów z Polski, w tym wpisane zostało „Historyczne centrum Warszawy” (wpis z 1980 r.).

■ Postępowanie względem zabytków

Właściciel zabytku powinien świadomie i rzetelnie wypełniać spoczywający na nim obowiązek opieki nad tym zabytkiem. Warunkiem prawidłowo sprawowanej opieki jest znajomość prawa w tym zakresie oraz wiedza na temat samego obiektu, jego historii oraz potrzebnych konserwacji do dalszego zachowania zabytku.

W przypadku obiektu wpisanego do rejestru zabytków właściciel lub użytkownik powinien posiadać dokumenty potwierdzające decyzję Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na mocy której obiekt został wpisany do rejestru, załączone do niej aktualne pouczenie zawierające prawa i obowiązki (wyciąg z ustawy) oraz kopię podstawowej dokumentacji (tzw. białej karty).

Brak dokumentu można uzupełnić występując do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z wnioskiem o potwierdzoną kopię lub odpis decyzji a także o udostępnienie w ustalonym czasie do wglądu i skopiowania zgromadzonych materiałów dokumentacyjnych dotyczących danego obiektu.

W odniesieniu do obiektów występujących w gminnej/wojewódzkiej ewidencji zabytków występując do urzędu gminy można uzyskać zaświadczenie o statusie konserwatorskim obiektu – odpis z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub występując do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o potwierdzenie ujęcia obiektu w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Rozróżnienie formy ochrony posiada istotne znaczenie w przypadku planowania prac budowlanych, remontowych lub innych zmian w obrębie zabytkowej posesji, niezależnie czy wymagają uzyskania pozwolenia budowlanego.

W ramach sprawowanej opieki nad zabytkiem wpisanym do rejestru lub będącym w gminnej ewidencji, właściciel zawiadamia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o różnych czynnikach mających wpływ na zachowanie zabytku, a w tym o:

- uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku - zaraz po wystąpieniu zdarzenia;
- zagrożeniu dla zabytku – niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego - w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmian;
- zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku (sprzedaż, przekazanie) - nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Ponadto właściciel zabytku jest obowiązany w ustalonym czasie udostępnić ten zabytek do wykonania badań.

■ Użytkowanie i zagospodarowanie zabytków

Szczegółowe zasady określone zostały w rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r., w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także inny działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz. U. 2004 nr 150 poz. 1579).

Termin „użytkowanie” w przypadku zabytkowej nieruchomości oznacza używanie obiektu zgodne z pierwotnym jej przeznaczeniem – np. zabytkowa kamienica nadal pełni funkcje mieszkalne. Jeżeli pierwotne przeznaczenie obiektu nie jest z jakichś przyczyn możliwe do utrzymania, konieczne jest zaadaptowanie i zagospodarowanie zabytku do nowej funkcji w sposób nie powodujący uszczerbku dla jego zabytkowych wartości.

Zagospodarowanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez właściciela (art. 25):

- dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku i możliwości jego adaptacji z uwzględnieniem jego historycznej funkcji;
- uzgodnionego z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków programu prac konserwatorskich, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;

- programu zagospodarowania zabytku wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, w uwzględnieniu wyekspozowania jego wartości.

Właściciel (zgodnie z art. 27 Ustawy) może wystąpić z wnioskiem do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń konserwatorskich określających sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonywania prac konserwatorskich oraz zakres dopuszczalnych zmian, jakie w zabytku mogą być wprowadzone. Należy podkreślić, że z wnioskiem tym może wystąpić jedynie właściciel. W przypadku osoby zainteresowanej kupnem zabytkowej nieruchomości, wytyczne takie można pozyskać jedynie za pośrednictwem właściciela – sprzedającego tę nieruchomość.

Wydane zalecenia będą wiążące dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przy podejmowaniu dalszych rozstrzygnięć, a dla właściciela mogą mieć istotne znaczenie przy podejmowaniu kosztownych planów rozbudowy lub przebudowy zabytku, unikając w ten sposób projektów nie przyjętych do realizacji z konserwatorskiego punktu widzenia.

Ustawa precyzuje terminy prac budowlanych, konserwacji, restauracji i badań wykonywanych przy obiekcie w następujący sposób:

- prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- prace restauratorskie - działania mające na celu wyekspozowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

- badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Wszelkie badania i prace przy obiektach architektury wpisanych do rejestru zabytków wymagają udziału wykwalifikowanego konserwatora prowadzącego konserwację np. poszczególnych elementów architektonicznych, wyposażenia wnętrza lub pełniącego nadzór nad pracami budowlanymi.

Nierzadko prace konserwatorskie, oraz częściowe rekonstrukcje zabytku wymagają zapewnienia odpowiednich materiałów stosowanych w danej epoce lub tradycyjnych metod ich wykonywania. Wydatek ponoszony przez właściciela będzie wówczas wyższy od współczesnych metod remontowych. Dlatego też prace przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków mogą być dofinansowywane z funduszy pochodzących ze specjalnych na ten cel programów państwowych i unijnych.

- Pozyskanie środków z Budżetu Państwa odbywa się na podstawie Ustawy art. 80 (rdz. 7 Zasady finansowania opieki nad zabytkami) oraz Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z dnia 2 czerwca 2004 r.). Dotyczy to zarówno funduszy w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jak i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- Środki unijne mogą być pozyskiwane w ramach szerszych projektów gminy związanych z rewitalizacją terenów zdegradowanych w historycznych centrach, zdegradowanych obiektów przemysłowych i pogospodarczych lub innych programów wynikających z ochrony środowiska (zabytkowe parki, ogrody) oraz zakładania Parków Kulturowych (dotyczy to nie tylko zabytków wpisanych do rejestru). Pozyskanie tego typu funduszy jest uwarunkowane dalekosiężną polityką samorządów, które formułują lokalne strategie i kierunki rozwoju.

Obiekty o szczególnych wartościach lokalnych np. kościoły, kapliczki przydrożne czy miejsca pamięci mogą być również finansowane lub dofinansowane z budżetu samorządu w drodze podjętej na ten cel uchwały.

■ Pozwolenia na prace konserwatorskie

Przed wykonywaniem wszelkich prac przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków na właściciela nałożony został obowiązek uzyskania stosownego do zakresu prac **pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków**.

Według Ustawy Art. 36. 1. pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Pozwolenie wydawane jest na wniosek właściciela lub władającego na dany obiekt z uszczegółowieniem zakresu robót, czasu, w którym prace powinny się rozpocząć i zakończyć oraz warunków dodatkowych np.

- w przypadku prac w części przyziemia lub fundamentów w zabytkach nieruchomych, konserwator może zalecić wykonanie prac archeologicznych i architektonicznych przy tym zabytku na koszt właściciela;
- na podstawie dokonanych odkryć może również nakazać wnioskodawcy wprowadzenie odpowiednich zmian w programie;
- w przypadku robót konserwatorskich mających wpływ na strukturę zabytku wymagane jest podanie wykonawcy uprawnionego do wykonywania określonych prac.

Wydanie pozwolenia, zgodnie z Kodeksem Postępowania Administracyjnego następuje w przeciągu 30 dni od daty złożenia wniosku w urzędzie, chyba, że termin jest pisemnie przedłużony do czasu przeprowadzenia dodatkowych ekspertyz lub badań.

Uzyskanie pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prowadzenie robót budowlanych przy zabytku lub w jego otoczeniu nie jest jednoznaczne z uzyskaniem pozwolenia budowlanego na ich prowadzenie.

W przypadku braku planu miejscowego zagospodarowania przestrzennego przed podjęciem robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków, właściciel ubiega się w urzędzie gminy o decyzję o warunkach zabudowy, która podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków może być cofnięte lub zmienione w razie ujawnienia okoliczności, które mogą mieć znaczenie dla zabytku i mogą wprowadzić zmiany w zakresie prowadzonych prac konserwatorskich lub w wypadku, kiedy dokonywana przez upoważnionych pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków kontrola wykaże, że prace wykonywane są bez pozwolenia lub w sposób nie zgodny z pozwoleniem.

Więcej informacji:

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
Ul. Jasna 10, 00-013 Warszawa
Tel. (022) 826 57 52

N o t a t k i

N o t a t k i